

Summary of the Research on Carsten Niebuhr's Travelogue and Its Role in Understanding Ancient Iranian History and Script

Mohammad Taghi Arsin¹, Askar Bahrami Kahishnejad^{2*}

1. Department of History and Archeology. SR.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: mohammad.arsin@iau.ir

2. Department of Literature and Languages, Islamic Encyclopedia Foundation, Tehran, Iran. (Corresponding Author), Email: asbahrami@yahoo.co.uk

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:

2025-09-21

Accepted:

2025-12-06

Published online:

2026-02-25

Keywords:

Ancient Iran,
travelogue,
Iranian
historiography,
cuneiform, Niebuhr

Abstract

Iran, one of the oldest and richest civilizations, has left a valuable cultural and historical heritage. A significant part of this heritage consists of ancient languages and scripts of Iran, which provide crucial information about its history, culture, and social structure. Over the centuries, many researchers have sought to decipher and analyze these languages and scripts. Among the key resources in archaeology and linguistics are the travelogues of Europeans who journeyed to Iran and the Near East.

Today, with modern technologies and global communication, access to information is easy, but in the 17th and 18th centuries, European travels to the Near East were often commissioned by kings for political, economic, and scientific purposes and were fraught with many dangers. Many travelers wrote travelogues based on their personal observations, containing valuable data on customs, language, art, and local people. These travelogues not only address broad historical issues but also detailed matters concerning Iran and Iranians, thus serving as rich sources for the study of Iranian history.

Although travelogues are important historical sources for Iran, their precise and comprehensive role in identifying ancient Iranian history and particularly in deciphering the cuneiform script has not yet been fully studied. One of the most important of these is the travelogue of Carsten Niebuhr, an 18th-century Danish traveler who played a major role in recognizing and reading cuneiform. A re-examination of his reports shows that the discovery and decipherment of cuneiform led to a major transformation in the knowledge of ancient Iranian languages, scripts, and history, illuminating previously obscure parts of the field.

Cite this article: Arsin, Mohammad Taghi; Bahrami Kahishnejad, Askar (2026). Summary of the Research on Carsten Niebuhr's Travelogue and Its Role in Understanding Ancient Iranian History and Script. *The Journal of Islamic History and Civilisation*, 2(4), 5-30.

© The Author(s).

Publisher: Islamic Azad University
Science and Research Branch

Introduction

Iran, the cradle of one of the oldest human civilizations, possesses a valuable cultural and historical heritage, including its ancient languages and scripts. From ancient times, these have attracted scholarly attention. European travelogues spanning centuries form a key body of sources in this research.

Travel writing was historically not only a literary genre but also an important method of knowledge transmission. In times before modern communication technologies, scientific and diplomatic European journeys to the East were primary sources of new information about unknown lands. These travels were risky and safe return was not guaranteed.

The precursors of modern archaeology, such as excavation and artifact recovery, have long existed. Historical texts and narratives, such as those by Mas'ūdī and the Arab traveler Abū Dulaf, include reports on ancient ruins and inscriptions. This background shows a deep-rooted interest in discovering ancient relics, which continued in European travelogues of the 17th and 18th centuries.

Among these reports, Carsten Niebuhr's travelogue stands out for his precise and scientific approach in copying inscriptions and artifacts, playing a key role in deciphering cuneiform and understanding ancient Iranian languages.

Prior Research

Interest in ancient Iranian remains, especially pre-Islamic Iran, began with European orientalist, travelers, and delegations of political, military, and religious nature. These efforts laid the groundwork for later scientific archaeological excavations in Iran.

However, within Iranian scholarship, there has been no independent, thorough study focusing on Niebuhr's travelogue and his role in deciphering cuneiform and discovering ancient monuments, despite its importance. His travelogue was crucial during a time when reliable data about pre-Islamic Iran was scarce and opened new horizons for historical studies. Although earlier travelers had mentioned ancient monuments, Niebuhr was among the first to document them systematically and scientifically.

Before Niebuhr, European understanding of Achaemenid kings was largely based on Greek texts and the Bible. From the 17th century onward, some European travelers began to report on Achaemenid monuments, especially Persepolis, making copies and sketches of inscriptions. Niebuhr stands out for his detailed and systematic reports of inscriptions at Persepolis and Sasanian Pahlavi texts. His copies later contributed to the decipherment efforts that culminated in the 19th century.

Method

This study is historical-comparative and descriptive-analytical. Data were collected through library research including Niebuhr's travelogue, books, scientific articles, and related texts. The analysis is qualitative, based on interpretation and reasoning. The approach is interpretive, with active researcher involvement in understanding meanings in historical texts.

Content and Style of Niebuhr's Travelogue

Niebuhr's travelogue, published in three volumes (1772, 1774–78, and posthumously in 1837), covers his journeys through Arabia and neighboring lands, including Iran during the Zand period. It is richly illustrated with plates and drawings demonstrating his scientific and geographic rigor.

He was possibly the first European to scientifically and precisely explore many Eastern sites. Among his achievements are exact astronomical measurements, the use of lunar distances for longitude calculation, and highly accurate maps. He corrected many earlier erroneous reports and is known as “the

most precise traveler of the Orient” who brought scientific clarity to the region.

One of his important contributions was the 1762 map of the Persian Gulf, in which the islands of Greater and Lesser Tunbs and Abu Musa were mapped for the first time and attributed to Iran.

Description of Persepolis in Niebuhr’s Travelogue

Although earlier travelers had visited Persepolis, none matched Niebuhr’s care, thoroughness, and scientific approach. His fieldwork bridged the pre- and post-Islamic periods, filling historical gaps. His sketches and plans became foundational references for future archaeologists.

Niebuhr compared Persepolis to Memphis in Egypt, noting similarities in size, location, destruction, and post-ruin use. He suggested the ruins might have been temples or royal palaces. His analyses covered architectural remains, materials, sculptures, motifs, proportions, and damage. He disputed earlier interpretations, such as the idea that animal sculptures were Egyptian sphinxes, instead recognizing them as Asian mythic animals.

He observed that the building had multiple construction phases due to misalignments and architectural inconsistencies. He measured geographic coordinates and distances (e.g., between Shiraz and Persepolis) and identified that inscriptions were written left to right. He found three different scripts on the same monuments, counting about 42 signs in the simplest script (later identified as Old Persian). Though unable to decipher them, his copies laid the groundwork for later breakthroughs.

Conclusion

Studying travel reports from visitors to Persepolis and other ancient Iranian sites is important for historical interpretation, formation of Oriental studies in Europe, and historical documentation.

Many early visitors saw artifacts now lost or moved to Europe; their writings and drawings are valuable historical records. These travelers came prepared with prior knowledge and studies, opening new perspectives on history.

From the 12th–13th centuries through the Crusades, European interest in the East grew, extending into studies of language, script, art, and civilization. Many travelers encountered ancient inscriptions, initially viewed as decorative, but from the 17th century, they were recognized as real texts, sparking scholarly study.

Carsten Niebuhr’s role is especially notable: in the 18th century, with goals in geography and linguistics (especially biblical understanding), he produced accurate copies of Persepolis and Bisitun inscriptions. He scientifically demonstrated the left-to-right reading of inscriptions and the presence of three scripts on monuments. He counted around 42 characters in the simplest script (Old Persian). Though he could not fully decode the scripts, his copies became crucial foundations for later decipherment.

In the 19th century, Henry Rawlinson, building on earlier work including Niebuhr’s, achieved the full decipherment of the Behistun Inscription, publishing translations of the three languages—an important milestone in understanding ancient Iranian history.

Since then, archaeological exploration in Iran has become systematic and scientific, with institutions undertaking excavation, cataloging, translation, and research. Important works on Old Persian grammar, lexicons, and inscriptions were published, and Iranology developed academically.

Travelogues like Niebuhr’s represent the bridge between observation and scientific archaeology. His attention to detail in copying inscriptions, recognizing script nature, and providing accurate geographic, epigraphic, and artistic documentation laid foundations for later scholarship and continue to inform historiography and archaeology today.

از مشاهدات تا مطالعات تاریخی؛ با زخوانی سفرنامه کارستون نیبور در زمینه کشف خط میخی و شناخت ایران باستان

محمدتقی آرسین^۱، عسکر بهرامی کهیش نژاد^۲

۱. گروه تاریخ و باستان‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. پست الکترونیک: mohammad.arsin@iau.ir

۲. گروه ادبیات و زبان‌ها، بنیاد دایره‌المعارف اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)، پست الکترونیک: asbahrami@yahoo.co.uk

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۳۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۱/۲۵ کلید واژه‌ها: ایران باستان، سفرنامه، تاریخ‌نگاری ایران، خط میخی، نیبور	روند اکتشاف آثار تاریخی ایران سرگذشتی طولانی‌تر و در بسیاری از جنبه‌ها پرماجرتر از کاوش‌های دیگر مناطق و تمدن‌های باستانی دارد. این سرگذشت همزمان با گسترش و رشد دانش علمی در اروپا بود و محرک مسافران غربی برای سفر به خاورزمین و ایران گردید. این مسافران، علاوه بر سیاحت و انجام مأموریت‌های سیاسی و اقتصادی، اقدام به نگارش سفرنامه‌هایی کردند. سفرنامه‌ها حاصل مشاهدات شخصی نویسندگان و دربردارنده اطلاعات بی‌واسطه و ارزشمندی در زمینه‌های مختلف مانند آداب و رسوم، ادبیات، زبان، خط، هنر و دانش مردم خاورزمین هستند. از این رو، سفرنامه‌ها از منابع مهم اطلاعاتی غنی در زمینه تاریخ ایران به شمار می‌روند که نه تنها درباره تاریخ ایران، بلکه درباره تمامی مسائل مرتبط با ایران و ایرانیان، به طور خاص و جزئی، سخن به میان آورده‌اند. این سفرنامه‌ها به یکی از اصلی‌ترین منابع شناخت و مطالعات تاریخی ایران تبدیل شده‌اند، هرچند که این منابع تا کنون به طور کامل مورد پژوهش قرار نگرفته‌اند و به‌ویژه در زمینه نقش آنها در شناسایی تاریخ باستان ایران و خوانش خط میخی، هیچ‌گونه مطالعه جامع و موضوعی صورت نگرفته است. بنابراین، برای استفاده بهینه از اطلاعات موجود در سفرنامه‌ها، نیاز به مطالعه دقیق و همه‌جانبه آنها احساس می‌شود. یکی از مهم‌ترین این سفرنامه‌ها، سفرنامه کارستون نیبور، سیاح دانمارکی است که نقش تعیین‌کننده‌ای در شناسایی و خوانش خط میخی داشته است. بررسی و بازخوانی گزارش‌های این سفرنامه نشان می‌دهد که با کشف و خوانش خط میخی، تحولی عظیم در شناخت زبان‌ها، خطوط و تاریخ ایران باستان ایجاد شده است؛ تحولی که می‌تواند روشنگر بخش‌هایی تاریک از تاریخ این مطالعات باشد. این پژوهش به بررسی سفرنامه کارستون نیبور، که در دوره زندیه به ایران سفر کرده، می‌پردازد. سفرنامه او به عنوان منبع اصلی برای خوانش خط میخی شناخته می‌شود.

استناد: آرسین، محمدتقی؛ بهرامی کهیش نژاد، عسکر (۱۴۰۴). از مشاهدات تا مطالعات تاریخی؛ بازخوانی سفرنامه کارستون نیبور در زمینه کشف خط میخی و شناخت ایران باستان. تحقیقات تاریخ ایران دوره اسلامی، ۲(۴)، ۳۰-۵.

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

مقدمه

ایران، گاهواره یکی از کهن‌ترین و پربارترین تمدن‌های جهان، میراث فرهنگی و تاریخی ارزشمندی را از خود به یادگار گذاشته است. یکی از مهم‌ترین جنبه‌های این میراث، خطوط و زبان‌های ایران باستان است که اطلاعات گران‌بهایی درباره تاریخ، فرهنگ و ساختار اجتماعی این دوران ارائه می‌دهند. در طی قرون گذشته، پژوهشگران بسیاری کوشیده‌اند این خطوط و زبان‌ها را رمزگشایی و تحلیل کنند. در این میان، یکی از منابع مهم مورد استفاده در مطالعات باستان‌شناسی و زبان‌شناسی، سفرنامه‌های اروپایی بوده است.

گرچه امروزه سفرنامه‌نویسی به عنوان یک گونه ادبی شناخته شده و حتی در دانشکده‌های ادبیات اروپا تدریس می‌شود، اما در گذشته نقش و اهمیت آن بسیار پررنگ‌تر بود. امروزه با گسترش وسایل ارتباط جمعی، به‌ویژه اینترنت، ارتباطات علمی و فرهنگی میان ملت‌ها تسهیل شده و هر فرد می‌تواند تنها با چند ساعت جست‌وجو، به مجموعه‌ای از مقالات، کتاب‌ها و منابع مختلف در هر زمینه‌ای دسترسی پیدا کند. اما در قرون هفدهم و هجدهم، پادشاهان کشورهای اروپایی برای کسب آگاهی از ملت‌های شرقی، افرادی را به این کشورها اعزام می‌کردند. این مسافران با تحمل مشقت‌های فراوان به سرزمین‌های هدف می‌رسیدند، در حالی‌که بازگشت سالم آنان هرگز تضمین شده نبود.

از سوی دیگر، کاوش در آثار به‌جامانده از گذشته و یا به تعبیری امروزی، باستان‌شناسی، همواره در طول تاریخ جریان داشته است. در روایات، حکایات و متون تاریخی، اشارات متعددی به این موضوع دیده می‌شود. یکی از قدیمی‌ترین نمونه‌ها را می‌توان در آثار مسعودی مشاهده کرد. او می‌نویسد: «دفینه‌ها و بناهای مصر و ذخایر شاهان و دیگر اقوامی که در مصر بوده‌اند و به زمین سپرده‌اند و تا روزگار ما آن را مطلب گویند، اخبار عجیبی دارد... گوید عبدالعزیز بن مروان... حکومت مصر داشت و مردی... پیش وی آمد و... گفت زیر فلان گنبد گنجی بزرگ هست... عبدالعزیز بفرمود تا هزار دینار برای مخارج و دستمزد حفاران و کارگردان به او دادند. در آنجا تپه‌ای بزرگ بود و حفرهای بزرگ در زمین بکنندند...».

وی همچنین اشاره می‌کند که گروهی از دفینه‌جویان، کتابی به یکی از خطوط قدیم به دست آورده بودند که در آن محل دفینه‌ای عجیب در مصر توصیف شده بود. آن‌ها موضوع را به اخشید بن محمد بن طعج گزارش دادند و با کسب اجازه، حفر را آغاز کردند. مسعودی می‌افزاید: «همه حکام مصر، از سلف تا خلف، در خصوص دفینه‌ها و اموال و جواهری که به دوران ایشان استخراج شده و چیزهایی که از قبور به دست آمده، اخبار جالب دارند» (مسعودی، ۱۳۷۴: ۳۵۸-۳۵۶).

همچنین در سفرنامه ابودلف، شاعر و جهانگرد عرب قرن چهارم هجری، که بخشی از نوشته‌های او به ایران اختصاص دارد، می‌خوانیم: «میان آسک و ارجان قریه‌ای است به نام هنديجان. در این قریه آثار و بنای تاریخی عجیبی مربوط به دوران عاد موجود است. در این قریه برای به دست آوردن گنجینه‌ها و آثار تاریخی مانند مصر کاوش می‌کنند. در ارجان تابوت‌های سنگی که شاهکارهای هنری است و همچنین آتشکده‌های متعدد وجود دارد» (ابودلف، ۱۳۵۴: ۹۱).

این شواهد تاریخی نشان می‌دهند که انگیزه برای کشف آثار کهن، چه به منظور علمی و چه به منظور مالی، پیشینه‌ای طولانی دارد. سفرنامه‌نویسان غربی نیز در ادامه همین جریان تاریخی، نقش مهمی در شناسایی آثار و خطوط باستانی ایران ایفا کرده‌اند. از جمله این سفرنامه‌ها، سفرنامه کارستون نیبور، سیاح دانمارکی قرن هجدهم است که گزارش‌های او نقش مهمی در خوانش خط میخی و شناسایی زبان‌ها و تاریخ ایران باستان ایفا کرده‌اند؛ موضوعی که در این پژوهش به طور خاص مورد بررسی قرار می‌گیرد.

از مشاهدات تا مطالعات تاریخی؛ بازخوانی سفرنامه کارستون نیبور در زمینه کشف خط میخی و شناخت ایران باستان / آرسین و بهرامی کهیش نژاد

پیشینه تحقیق

توجه جدی به آثار و بقایای تمدن‌های باستانی ایران، به‌ویژه آثار مربوط به ایران پیش از اسلام، همزمان با ورود نخستین گروه‌های شرق‌شناس، ایران‌شناس، سیاح و مأموران سیاسی، نظامی و اقتصادی اروپایی و همچنین هیئت‌های مسیونری مسیحی به ایران آغاز شد. در واقع، اروپاییان نخستین گروه‌هایی بودند که باب مطالعات تاریخی و باستان‌شناسی را در ایران، با انگیزه‌هایی علمی، دینی و سیاسی، گشودند و به تدریج زمینه را برای شکل‌گیری کاوش‌های باستان‌شناسی علمی در ایران فراهم کردند (ملک‌شهمیرزادی، ۱۳۷۸: ۲۴-۳۰).

در میان پژوهش‌های ایرانی، بررسی سفرنامه‌ی کارستن نیبور و نقش گزارش‌های او در خوانش خط میخی و کشف آثار باستانی ایران تاکنون مورد مطالعه‌ی مستقلی قرار نگرفته است. این در حالی است که سفرنامه‌ی نیبور، به‌رغم اهمیت آن در شناسایی تاریخ باستان ایران، از سوی پژوهشگران ایرانی تا حد زیادی نادیده گرفته شده است. اهمیت این سفرنامه در آن است که در دوره‌ای که داده‌های متقن درباره‌ی تاریخ ایران پیش از اسلام اندک بود، گزارش‌های نیبور افق تازه‌ای در مطالعات تاریخی گشود. پیش از نیبور، سیاحان دیگری نیز به آثار باستانی ایران اشاره کرده بودند، اما او نخستین کسی بود که این آثار را به‌صورت منظم، دقیق و علمی مستند کرد و بررسی آن‌ها را به‌طور جدی پی گرفت.

شناخت اروپاییان از شاهان هخامنشی عمدتاً از طریق متون یونانی و کتاب مقدس صورت می‌گرفت. از این‌رو، از سده هفدهم میلادی، برخی از سیاحان اروپایی گزارش‌هایی از آثار این شاهان، به‌ویژه در تخت‌جمشید، ارائه کردند. برخی از آنان حتی به وجود کتیبه‌هایی اشاره داشتند که بعدها دیگران، از جمله فیگوروا، پیترو دلاواله، شاردن، کرنلیوس دوبروین، کمپفر و نیبور، با تهیه نسخه‌ها و تصویرهایی از آن‌ها، توجه پژوهشگران را برانگیختند.

اما کارستن نیبور (۱۷۲۳-۱۸۱۵م)، از نخستین افرادی بود که گزارش‌های جامع و منظمی درباره‌ی کتیبه‌های تخت‌جمشید و متون پهلوی ساسانی فراهم آورد. او پس از سفر به عربستان، در سال ۱۷۶۵م به شیراز آمد و ضمن بازدید از تخت‌جمشید، نقش رجب و نقش رستم، از کتیبه‌های- این مناطق رونوشت‌هایی تهیه کرد. وی همچنین از دو کتیبه شاپور دوم (حک: ۳۰۹-۳۷۹م) و شاپور سوم (حک: ۳۸۳-۳۸۸م) در طاق بستان نیز نسخه‌برداری کرد (نیبور، ۱۳۵۴: ۸۹).

پس از نیبور، در سال ۱۷۸۷م، آبه دوبوشان نیز از این کتیبه‌ها نسخه‌برداری نمود (سامی، ۱۳۹۳: ۲۱۴). این نسخه‌ها به‌دست سیلواستر دوساسی رسید و وی، با بهره‌گیری از فرهنگ لغات پهلوی نوشته آنکتیل دوپرون، موفق به رمزگشایی بخشی از این متون شد. این اقدام نقطه‌ی آغازی برای مطالعات خط میخی و پهلوی محسوب می‌شود (سامی، ۱۳۵۰: ۷۸۸).

در ادامه این روند، تلاش‌های گسترده‌ای برای رمزگشایی خط میخی صورت گرفت. چندین دانشمند به‌طور همزمان به تحلیل و رمزگشایی این خطوط پرداختند و هرکدام بخشی از این فرآیند را به سرانجام رساندند. در نهایت، زبان هخامنشیان- که امروزه با عنوان فارسی باستان شناخته می‌شود- از فراموشی نجات یافت و کتیبه‌های آن خوانده شدند (اشمیت، ۱۳۸۲: ۱۲۰؛ لوکوک، ۱۳۸۲: ۱۷-۲۳).

نقطه عطف این مطالعات را باید در کار هنری راولینسون (۱۸۱۰-۱۸۹۵م) دانست؛ افسر و دیپلمات انگلیسی که با رمزگشایی نشانه‌های ناشناخته دیگر و تکمیل خوانش‌های پیشین، موفق شد ترجمه انگلیسی نسبتاً کاملی از کتیبه داریوش در بیستون ارائه دهد. پژوهشگران غربی در مقدمه بسیاری از آثار خود در زمینه زبان‌های ایران باستان، به‌ویژه فارسی باستان و خط میخی، به چگونگی

رمزگشایی این خطوط اشاره کرده‌اند. افزون بر این، شماری از این آثار به فارسی ترجمه شده‌اند و برخی دیگر نیز توسط پژوهشگران ایرانی تألیف شده‌اند. از مهم‌ترین منابع فارسی در این زمینه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: راولینسون، هنری. (۱۸۱۰-۱۸۹۵). ترجمه انگلیسی کتیبه داریوش در بیستون.

دوشن گیم، ژ. (۱۳۵۰). زرتشت و جهان غرب، ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران: انجمن فرهنگ ایران باستان. فریدریش، یوهانس. (۱۳۶۵). زبان‌های خاموش، ترجمه بدرالزمان قریب و یدالله ثمره، تهران: مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی.

گاور، آلبرتین. (۱۳۶۷). تاریخ خط، ترجمه عباس مخبر و کورش صفوی، تهران: نشر مرکز. واکر، کریستوفر. (۱۳۸۶). تاریخ خط میخی، ترجمه نادر میرسعیدی، تهران: انتشارات ققنوس. کنت، رونالد. (۱۳۸۴). فارسی باستان: دستور زبان، متون و واژه‌نامه‌ها، ترجمه عریان، تهران: سازمان میراث فرهنگی. مولایی، چنگیز. (۱۳۹۹). فرهنگ زبان فارسی باستان، مقدمه، تهران: انتشارات آوای خاور. حسن‌دوست، محمد. (۱۳۹۸). فرهنگ ریشه‌های شناختی زبان فارسی، مقدمه، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی. داندامایف، محمد. (۱۳۹۷). ایران در دوران نخستین پادشاهان هخامنشی، ترجمه روحی ارباب، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

روش پژوهش

تحقیق حاضر از نظر ماهیت و روش، تاریخی-تطبیقی بوده و از لحاظ شیوه تدوین و نگارش، در زمره پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی قرار می‌گیرد. داده‌های این پژوهش به‌صورت کتابخانه‌ای و از طریق مطالعه سفرنامه نیبور، کتاب‌ها، مقالات علمی و سایر متون چاپی مرتبط گردآوری شده است.

تجزیه و تحلیل اطلاعات، با رویکرد کیفی و بر مبنای عقل، منطق و استدلال صورت گرفته و در راستای پاسخ‌گویی به پرسش‌های تحقیق و تحقق اهداف پژوهش، از روش تحلیل محتوا نیز بهره گرفته شده است. در این رویکرد، داده‌های کیفی با تأکید بر تفسیر معنا و محتوای پنهان آنها مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

بر این اساس، می‌توان گفت این پژوهش مبتنی بر پارادایم تفسیری است که در آن، پژوهشگر نقش فعالی در درک و تفسیر معنای وقایع و متون ایفا می‌کند؛ پارادایمی که بر فهم و تأویل زمینه‌ها و لایه‌های معنایی پدیده‌ها از منظر انسانی و تاریخی تأکید دارد.

سفر و سفرنامه‌نویسی

سابقه سفرنامه‌نویسی با کنجکاوی انسان در جستجوی دنیایی ناشناخته و آرمانی آغاز می‌شود؛ زمانی که انسان برای فرار از محدودیت دانسته‌های تکراری، به کشف ناشناخته‌ها روی می‌آورد تا نگاهی نو، مکانی متفاوت، و تجربه‌ای تازه بیابد و از این مسیر، به دگرگونی درونی دست پیدا کند. این سفرها می‌توانند شامل سفر به دنیای خیال، سفرهای زیارتی، سیاسی، تفریحی، ماجراجویانه، و حتی سفرهای فضایی باشند.

از مشاهدات تا مطالعات تاریخی؛ بازخوانی سفرنامه کارستون نیبور در زمینه کشف خط میخی و شناخت ایران باستان / آرسین و بهرامی کهیش نژاد

در واقع، سفرنامه و سفرنامه‌نویسی قدمتی دیرینه در تاریخ بشر دارد و طی چند سده گذشته، در ژانرهای مختلفی چون ادبی، علمی، پژوهشی و تخیلی رواج یافته است. آنچه ژانر سفرنامه را از دیگر گونه‌های مشابه متمایز می‌سازد، تمرکز بر موضوع سفر، ساختار روایی یا داستانی، و به‌کارگیری تحلیل در روایت است.

اغلب سفرنامه‌ها به‌عنوان منابعی باارزش در روشن ساختن ابعاد پنهان تاریخ اجتماعی شناخته می‌شوند؛ به‌ویژه در مواردی که داده‌های تاریخی رسمی یا روایت‌های مورخان ساکت یا نارسا بوده‌اند. به کمک همین سفرنامه‌ها می‌توان فضاهای فرهنگی، اجتماعی و تاریخی جوامع را بازسازی کرد. از این رو، سفرنامه‌ها نه تنها اسنادی ادبی یا سیاحتی، بلکه منابعی مهم در تاریخ‌نگاری فرهنگی به شمار می‌آیند که حاوی اطلاعاتی هستند که در متون تاریخی سنتی یافت نمی‌شوند (کراچی، ۱۳۹۱: ۱۸-۱۹).

در حقیقت، سفرنامه‌ها از مهم‌ترین اسناد تاریخی و مردم‌نگارانه هستند که می‌توانند تاریکی‌های دانش ما را درباره فرهنگ، آداب، زبان، خط و تاریخ یک ملت روشن سازند. بسیاری از مطالعات مهم درباره ایران، در قالب سفرنامه انجام گرفته و شمار زیادی از سفرنامه‌نویسان، بعدها به ایران‌شناسان برجسته تبدیل شده‌اند. این اسناد، به‌ویژه در غیاب دیگر منابع، نقشی کلیدی در بازشناسی تمدن‌ها و شناخت میراث تاریخی ایفا کرده‌اند.

نظرات مختلف در رابطه با تعریف سفرنامه

مفهوم سفرنامه در متون گوناگون تعاریف متفاوتی دارد که هر یک از زاویه‌ای خاص به این گونه ادبی و پژوهشی پرداخته‌اند. در ادامه، برخی از مهم‌ترین دیدگاه‌ها در این زمینه مرور می‌شود:

در معنای لغوی، واژه «سفر» در تقابل با «حضر» قرار دارد و به معنای پیمودن مسافت از محل سکونت به مکانی دیگر و ترک مقر زندگی برای انجام مسافرت آمده است (دهخدا، ۱۳۳۲: ۱۱۱-۱۳۳).

از دیدگاه فرهنگی-مردم‌شناختی، سفرنامه‌ها را می‌توان بازتاب دیده‌ها و شنیده‌های جهانگردان از یک سرزمین دانست؛ تلفیقی از برداشت‌های شخصی و ذهنی آنان درباره مردم، سبک زندگی، آداب و رسوم، خلق‌و‌خو، خوراک، پوشاک، صنعت و به‌طور کلی فرهنگ آن منطقه.

به باور الداغی، سفرنامه‌نویسی یکی از شاخه‌های ادبیات است که در آن فرد سفرکرده، مشاهدات، شنیده‌ها، تجربیات، رخدادهای و احساسات خود را از سرزمین‌های مقصد با هدف آگاهی‌بخشی به دیگران به نگارش درمی‌آورد (الداغی، ۱۳۸۹: ۹-۳۵).

دبیری‌نژاد معتقد است که تعریف سفرنامه بسته به موضوع مورد استفاده آن تغییر می‌کند. به‌زعم او، سفرنامه می‌تواند مجموعه‌ای از داده‌ها و صداهایی باشد که در طول سفر توسط خود فرد یا دیگران تولید شده و جنبه‌های آموزشی یا پژوهشی دارد؛ این داده‌ها همچون آلبوم خاطرات یا گنجینه‌ای صوتی نگهداری می‌شوند.

ایروانی سفرنامه را نوعی گزارش از سفر می‌داند که علاوه بر اطلاعات جغرافیایی و تاریخی، دربرگیرنده خاطرات شخصی نویسنده نیز هست؛ گزارشی که بیشتر بر تجربه سفر و مشاهدات فرد تمرکز دارد.

صافی سفرنامه را بازتابی از دیدگاه‌ها، دریافت‌ها، خاطرات و رویدادهایی می‌داند که در طول سفر برای مسافر رخ داده و دارای اطلاعات متنوعی در زمینه‌های گوناگون است.

به باور شاه‌رخ، سفرنامه مجموعه‌ای است از خاطرات، مشاهدات، شنیده‌ها، تحقیقات میدانی، پرس‌وجوها و کنجکاوی‌هایی که از سوی مسافرانی ثبت شده است که با انگیزه‌های مختلف، مسیرهای طولانی را طی کرده و سختی‌های سفر را به جان خریده‌اند.

انگیزه‌ها و موضوعات سفرنامه‌ها

در رشد و تداوم سنت سفرنامه‌نویسی، انگیزه‌ها و زمینه‌های متنوعی مؤثر بوده‌اند. نمونه‌هایی افسانه‌وار از نقل‌های مسعودی و ابودلف نشان‌دهنده وجود انگیزه‌های مادی، به‌ویژه در جستجوی آثار تمدنی پیشین، هستند - انگیزه‌هایی که قرن‌ها همچنان باقی مانده‌اند.

در هزاره پیش از میلاد، انگیزه سفر عمدتاً تجاری یا سیاسی بود. اما از دوران پس از میلاد و با ظهور اسلام و گسترش مسیحیت، انگیزه‌ها شکل جدیدی به خود گرفت؛ علاوه بر جنبه‌های تجاری و سیاسی، سفرهای زیارتی و تحصیل در حوزه علوم دینی نیز رشد کرد. بعدها انگیزه‌هایی همچون شناسایی فرهنگ، تمدن و ساختار حکومت کشورهای دیگر نیز اهمیت یافت. ضمناً تطابق مسیرهای جاده‌ای و آثار تمدن‌های باستانی نشانگر روابط میان این سرزمین‌هاست.

برای مثال، هرودوت (۴۸۰-۴۲۵ ق.م) در شرح قوم ماد و نظام حکومت آن‌ها، و گزنفن (۴۵۵-۳۵۵ ق.م) در گزارش دوره هخامنشیان، به روابط میان اقوام باستانی اشاره می‌کنند (هرودوت، ۱۳۹۵: ۳۴۰؛ گزنفن، ۱۳۹۴: ۱۸۴).

در دوران اسلامی، به‌ویژه در قرن‌های سوم تا هفتم هجری، به‌رغم رشد اقتصادی و فرهنگی ایران و جوامع شرقی، سفر به‌طور گسترده رایج بود. این سفرها معمولاً ترکیبی از زیارت اماکن مقدس، تحصیل علوم دینی و تجارت بودند. سفرنامه‌ها معمولاً شامل بخش‌هایی از جغرافیای طبیعی، یادداشت‌های تفصیلی و جزئیات سفر بودند. نمونه‌ها عبارت‌اند از: مسالک و ممالک از ابواسحاق اصطخری^۱ (نیمه قرن سوم ق)، اخبار الصين و الهند^۲ (۲۳۵ ق)، سفرنامه ناصر خسرو^۳ (۴۳۷-۴۴۴ ق)، تحفه العراقین^۴ (۵۵۴ ق) و گلستان سعدی^۵ (۶۰۶-۶۹۱ ق).

در نخستین سفرنامه‌های اروپایی که به شرق سفر کردند نیز تمایل به جستجوی آثار تاریخی قابل مشاهده است. برای نمونه، در سفرنامه کشیش جوزافا باربارو، سیاح ایتالیایی دوره آق قویونلوها، شرحی از کاوش در تپه‌های آلان‌ها برای یافتن گنج ارائه شده است. وی توضیح می‌دهد که گروهی تصمیم گرفتند در یکی از تپه‌ها به کاوش بپردازند، اما به‌خاطر وزش شدید باد و خطر، حفاری را متوقف کردند (آنجللو، ۱۳۸۱: ۸۰-۸۱). انگیزه اصلی آنان کسب گنجینه‌های مدفون بود.

۱. این کتاب حاصل چهار سال سفر این سیاح در سراسر ایران و بخصوص منطقه فارس بود که از نظر جغرافیایی بسیار حائز اهمیت است.

۲. «سلسلة التواریخ» یا «اخبار الصين و الهند»، ترجمه فارسی کتابی است از سلیمان تاجر سیرافی که توسط ابوزید حسن سیرافی گردآوری و اضافاتی بدان افزوده شده است. این کتاب، شرح سفر دریایی سلیمان تاجر سیرافی در سده چهارم هجری است.

۳. ناصر خسرو حکیم خردگرای سده پنجم شرح سفر هفت ساله خود را از مرو به آسیای صغیر، شام، حجاز، مصر و قاهره تا بازگشت به بلخ در سفرنامه خود آورده است که از نظر آگاهی‌های جغرافیایی - تاریخی و شناساندن بزرگان و آبادی‌های بین راه ارزش خاصی دارد.

۴. «مثنوی تحفه العراقین» خاقانی (۵۲۰-۵۸۲ ق) به مکه نیز گونه‌ای سیاحت‌نامه منظوم است.

۵. اگرچه سعدی (۶۰۶-۶۹۱ ق) شرح سفر سی - چهل ساله خود به بغداد، سوریه، مکه، آفریقا، کاشغر، هند و ترکستان را به صورت سفرنامه ننوشت است اما در اشعار و حکایات او تصویری واضح از رویدادهای سفر نقش بسته است.

از مشاهدات تا مطالعات تاریخی؛ بازخوانی سفرنامه کارستون نیبور در زمینه کشف خط میخی و شناخت ایران باستان / آرسین و بهرامی کهیش نژاد

با ورود تدریجی شرق شناسان، ایران شناسان و نسل جدیدی از سیاحان و پژوهشگران غربی به ایران، انگیزه‌های کاوش در آثار باستانی رنگ و بوی دیگر یافت. انگیزه‌های دینی، سیاسی و علمی هم پیوسته با علاقه به یافتن گنج و طلا شدند. محققان دینی، مأموران سیاسی و تاریخ نگاران نیز به تدریج به جرگه کاوشگران پیوستند.

در دوره‌هایی مانند مغول، تیموری، صفویه، افشاریه و زندیه، به علت شرایط سیاسی ویژه، ایرانیان خود کمتر به سفر می پرداختند و در نتیجه سفرنامه‌ها قابل ذکری توسط ایرانیان در این دوران ثبت نشد. هرچند سفینه سلیمانی نوشته «محمد ربیع» - سفیر ایران در سیام - یکی از سفرنامه‌های ارزشمند آن دوران است. همچنین وجود کاروانسراها به عنوان تأسیسات سفر - بازرگانی و زیارتی - نشانگر استمرار سفر در سطح مردم بود.

آنتونی جنکینسون، سیاح انگلیسی، در سال ۱۵۹۱م/ ۹۹۹ق به دربار شاه تهماسب صفوی سفر کرد. در آن زمان، شاه تهماسب به عنوان پادشاه ایران در اوج قدرت خود بود و روابط سیاسی و تجاری بین ایران و کشورهای غربی در حال گسترش بود. نقل قولی که آوردید، رفتار شاه تهماسب را نشان می دهد که به دلیل ارتباط جنکینسون با کشورهای مسیحی و دشمنی با عثمانیان، نسبت به او واکنش منفی نشان داد. این واکنش ها نشان دهنده تنش های سیاسی آن زمان و همچنین اختلافات مذهبی میان ایران صفوی و دیگر امپراتوری های بزرگ مانند عثمانی است.

در این دوره، با تحولات غرب و شرق، اروپاییان با انگیزه های گوناگون به سوی شناسایی خاورزمین گام برداشتند. برای بسیاری از این جهانگردان، ایران مقصد سفر و برای بسیاری دیگر، گذرگاهی به هند و چین بود. به همین دلیل، در این دوران شاهد سفرنامه هایی هستیم که اسناد ارزشمندی برای مطالعات ایران شناختی اند.

پیشینه رمزگشایی نوشته های فارسی باستان

تاریخ مطالعات و رمزگشایی خطوط فارسی باستان، داستانی شیرین، پیچیده و گاه حماسه گونه دارد. اگر از اشاره مبهم هرودوت به سنگ نوشته هایی متعلق به داریوش در کنار تنگه بسفر که احتمالاً به لوحه های سنگی و استوانه ای مربوط می شود (هرودوت، ۱۳۹۵: ۴۵۷) بگذریم، نخستین اطلاعات دقیق غربیان درباره آثار باستانی ایران، به ویژه تخت جمشید، در سال ۱۴۷۲م ۸۷۷ق با سفر سفیر ونیزی، جوزافا باربارو، فراهم آمد. پیش از آن، اطلاعات موجود بیشتر بر پایه روایت های شفاهی و تخیلات عامیانه بود که ویرانه های تخت جمشید را به جمشید یا سلیمان نبی نسبت می دادند - روایاتی که هنوز هم در فرهنگ عامه رواج دارند. باربارو در توصیف خود از تخت جمشید می نویسد: «در آنجا تپه ای مدور دیده می شود که بر فراز آن دشتی قرار دارد و در پیرامون آن نزدیک به چهل ستون که آن را به زبان محلی «چهل منار» می نامند، قرار گرفته است؛ ستون هایی که هر یک حدود ۲۰ یارد ارتفاع دارند و قطرشان چنان است که سه مرد می توانند آن را در آغوش گیرند... برخی از ستون ها ویران شده اند، اما از آنچه باقی مانده، پیداست که بنایی بسیار زیبا بوده است... بر بالای این دشت، سنگی عظیم و یکپارچه قرار دارد که نقوش غول آسایی از آدمزادگان بر آن کنده شده و در بالاترین قسمت آن، پیکره ای درون دایره ای نقش شده که شبیه تصویری است که ما از خدای آسمانی خود داریم...» (آنجللو، ۱۳۸۱: ۹۷). پس از او، سیاحان و ایران شناسان بسیاری از تخت جمشید دیدن کردند و توصیف هایی از آن ارائه دادند، از جمله: هاینریش فون پوزر (نقل در: وردنبوخ و درایورس، ۱۳۸۸: ۱۱)، توماس هربرت (هربرت، ۱۹۶۹: ۱۳۹)، پیترو دلاواله (دلاواله، ۱۳۹۳: ۴۹۰/۲)، شاردن (شاردن، ۱۵۴/۵)، دوپروین (نقل در: گابریل، ۱۳۴۸: ۱۴۸)، و گارسیادو سیلوا فیگوئرا که در سال ۱۶۱۸م از این مکان دیدن کرد (فیگوئرا، ۱۳۶۳: ۱۴۵).

این افراد ضمن انتشار گزارش‌های سفر خود، توجه اروپاییان را بیش از پیش به آثار باستانی ایران جلب کردند. این روند، راه را برای پژوهش‌های آکادمیک بعدی گشود (لوکوک، ۱۳۸۲: ۳۰). با وجود گذشت چندین قرن، این جست‌وجوها هنوز پایان نیافته است. کنجکاوی و علاقه به آثار تاریخی ایران، به‌ویژه تخت‌جمشید، همچنان گردشگران و پژوهشگران را به این سرزمین می‌کشاند. تحول اساسی در مطالعات مربوط به خط فارسی باستان با تلاش‌های سر هنری راولینسون، دانشمند برجسته بریتانیایی، رقم خورد. او که سال‌ها بر روی کتیبه بیستون مطالعه کرده بود، در سال ۱۸۳۹م/۱۲۱۸ش موفق به رمزگشایی و قرائت کامل متن فارسی باستان این کتیبه شد (مشکور، ۱۳۸۸: ۵۲). این دستاورد حاصل تلاش‌های پیشین بسیاری از پژوهشگران بود.

پس از رمزگشایی متن فارسی باستان، نسخه بابلی کتیبه نیز مورد مطالعه قرار گرفت و در سال ۱۸۵۱م/۱۲۳۰ش منتشر شد. سپس کینگ و تامپسن در سال ۱۹۰۷م/۱۲۸۶ش ترجمه متن ایلامی این کتیبه را نیز منتشر ساختند. به این ترتیب، کتیبه بیستون به مهم‌ترین سند برای مطالعات تاریخی خاور نزدیک باستان بدل شد؛ زیرا رمزگشایی آن به کشف خط میخی در چند زبان باستانی کمک کرد (بروسیوس، ۱۳۹۲: ۹۸).

در قرون هفده تا بیست میلادی، اشتیاق سفرنامه‌نویسان به حدی بود که غالباً بخش‌های جداگانه‌ای از گزارش خود را به توصیف کتیبه‌ها اختصاص می‌دادند. این توصیفات، نه تنها نگاهی سطحی نبودند، بلکه گاه به تحلیل علت‌شناختی یا ارائه اطلاعاتی تازه نیز می‌پرداختند (هربرت، ۱۹۶۷: ۱۳۹). تلاش برای رونویسی از خطوط و کشف رمز آن‌ها، سرانجام به قرائت و شناخت زبان فارسی باستان انجامید- زبانی که بخش بزرگی از تاریکی‌های تاریخی دوران هخامنشی را روشن ساخت.

اهمیت این رمزگشایی در آنجاست که بدانیم: اگر سومری‌ها پدیدآورندگان نخستین خط میخی بودند، و اگر مادها و پارس‌ها آن را ساده کرده و به‌سوی الفبایی‌شدن پیش بردند، این دانشمندان اروپایی نیز سهمی عظیم در بازگرداندن متون فارسی باستان به دنیای معاصر دارند. آنان زبانی را که برای بیش از دو هزار و سیصد سال متروک مانده بود، دوباره زنده کردند و گوشه‌هایی از تاریخ فرهنگی و سیاسی ایران باستان را روشن ساختند، تاریخی که حافظ حافظه‌ی بشریت است.

نگاه مثبت به فرهنگ ایران در آثار سیاحان اروپایی

اصالت و قدمت تاریخی و نژادی ایران، همواره مورد توجه بسیاری از سفرنامه‌نویسان و سیاحان اروپایی قرار گرفته است. آنان تمدن ایران در دوران باستان را باشکوه و عظیم توصیف کرده و پایداری این ملت در برابر یورش‌های پیاپی تاریخی را ناشی از ریشه‌دار بودن فرهنگ و ملیت ایرانی دانسته‌اند. از جمله این نویسندگان می‌توان به سرپرسی سایکس، گوینو، بلوشر، کلود آنه و ویلسن اشاره کرد.

سایکس در اثر خود تمدن ایران را کهن و پرافتخار می‌داند و بر استمرار هویتی ایرانیان از دوران باستان تا دوره معاصر تأکید دارد (سایکس، ۱۳۳۶: ۴۵-۵۳). گوینو نیز ایرانیان را ملتی با اصالت، فرهنگ غنی و پیشینه‌ای پرافتخار می‌خواند. بلوشر ایران را سرزمینی با میراث تاریخی عظیم می‌داند و از شکوه معماری و روحیه مردم ایران سخن گفته است. کلود آنه با اشاره به قدمت و تداوم فرهنگی ایرانیان، آنان را در شمار ملل اصیل و ریشه‌دار جهان معرفی می‌کند (آنه، ۱۳۶۸: ۱۶).

اُرسل، دلیل پایداری ملت ایران را برخورداری از «ریشه‌های محکم فرهنگی» دانسته و معتقد است همین پشتوانه، رمز بقا و استواری ایرانیان در طول قرون بوده است. در همین راستا، ویلسن در وصف ایران باستان، این سرزمین را «مشعل دار تمدن و فرهنگ

از مشاهدات تا مطالعات تاریخی؛ بازخوانی سفرنامه کارستون نیبور در زمینه کشف خط میخی و شناخت ایران باستان / آرسین و بهرامی کهیش نژاد

جهانی» توصیف کرده و اضافه می‌کند که در روزگاری که ایران به اوج شکوه رسیده بود، اروپا هنوز در عصر بربریت و توحش به سر می‌برد.

از دیگر سیاحان تأثیرگذار، جورج ناتانائیل کرزن است که ایرانیان را مردمانی باهوش، خوش نژاد و نجیب معرفی می‌کند و آنان را حتی برتر از هندیان می‌داند (کرزن، ۱۳۴۹: ۷۵۲/۲).

علاوه بر این، شماری از سیاحان اروپایی نظیر پیترو دلاواله، فیگوئرا، توماس هربرت، شاردن، دوبروین، ماندلسلو، براون، راولینسون، دوبد، دیولافوا، فلاندن و پرنو، به توصیف زیبایی و شکوه معماری و آثار باستانی ایران پرداخته‌اند. در کنار این، برخی نیز از تناسب و زیبایی چهره ایرانیان سخن گفته‌اند، از جمله بلوشر، دروویل (دروویل، ۱۳۴۷: ۴۹-۵۰)، پولاک.

در واقع، با نوشته‌های همین سیاحان و سفرنامه‌نویسان بود که ایران برای نخستین بار به‌طور گسترده و مستند به جهانیان شناسانده شد. این متون نه تنها شامل توصیف‌هایی از بناها و طبیعت ایران بودند، بلکه نگاه ژرف‌تری به فرهنگ، تاریخ و روحیه مردمان این سرزمین داشتند که نقشی بی‌بدیل در ساخت تصویری فرهنگی و تاریخی از ایران در ذهن مخاطبان غربی ایفا کردند.

سیر تاریخی حضور ایران‌شناسان و سیاحان اروپایی در تخت جمشید

نخستین اروپاییانی که بازدید آن‌ها از ویرانه‌های باستانی ایران، به‌ویژه تخت جمشید، به‌صورت مستند ثبت شده است، از اصل و ماهیت کاخ‌هایی که ریشه در دوران هخامنشی داشت، آگاه نبودند. اطلاعات ساکنان محلی نیز از نام «چهل منار» فراتر نمی‌رفت؛ «چهل» در این جا به‌ظاهر به معنای «بسیار» به‌کار رفته است.

کهن‌ترین اشاره به تخت جمشید در متون اروپایی به عبارتی کوتاه از «اودریک پار دنونی» بازمی‌گردد که در جریان سفر خود به چین در سال ۱۳۱۸م/ ۶۹۷ش، از مسیر فارس عبور کرده بود. وی این مکان را «کومرون» نامیده است که به باور «گابریل» شکل تغییر یافته‌ای از واژه‌ای به معنای «بیابان کناره» است (گابریل، ۱۳۴۸: ۵۹).

بسیاری از جهانگردان اولیه، که از طریق مطالعه آثار مؤلفان باستان آمادگی ذهنی نسبی داشتند، نتوانستند اطلاعات معتبر و ثابتی درباره تخت جمشید در منابع یونانی بیابند. تنها استثنا، اشاره‌ای است در کتاب «دیودور» که در آن ارگ تخت جمشید توصیف شده است (گابریل، ۱۳۴۸: ۷۱). عدم ذکر نام پرسپولیس در منابع یونانی پیش از اسکندر، به معنای ناآگاهی کامل آنان از وجود آن نیست، بلکه به‌نظر می‌رسد یونانیان علاقه‌ای به توصیف محیط‌های دربار، کاخ‌ها و بناهایی که شاهان در آن سکونت داشتند نداشته‌اند. «اودریک» نیز تنها به این نکته بسنده کرده است که این مکان شهری بزرگ بوده و منشأ مصائب بسیاری برای رومیان شده است. اگرچه وی از وجود دیوارهایی به درازای ۵۰ مایل یاد می‌کند، اما کاخ‌ها و ساختارهای معماری را ندیده یا گزارش نکرده است. گفتنی است نزدیک به ۱۰۰ نسخه از این گزارش تاکنون شناسایی شده که در مجموع، تصویری ابتدایی و کلی از ذهنیت اروپاییان درباره این آثار باستانی ارائه می‌دهند (همان، ۶۰).

بیش از یک قرن بعد، نشانه‌ای تازه از تخت جمشید در گزارش‌های سیاحان اروپایی ظاهر شد. «جوزف باربارو»، سفیر ونیزی، که در سال ۱۴۷۴م از تخت جمشید دیدن کرد (پیش‌تر نیز به او اشاره شد)، با وجود سفرهای پیشین خود به تارتاریا (تاتارستان) و آشنایی‌اش با برخی از فرهنگ‌های شرقی، در شرح خود از تخت جمشید دچار ابهاماتی است. باربارو ظاهراً از این که مکان مورد بازدید او، همان تخت جمشید باستانی است، آگاه نبوده و معنای واژه «تخت جمشید» را به‌صورت ضمنی توضیح داده

است. چارچوب ذهنی او در مواجهه با بقایای این بناها همچنان قرون وسطایی بود؛ به گونه‌ای که نه تنها از سلیمان نبی یاد کرده، بلکه «شمشون» را نیز به همان صورت در نقش‌ها دیده است. وی پیکره‌ای بزرگ را سوار بر اسب توصیف می‌کند که در واقع، اشاره‌ای به نقش‌رستم دارد (آنجللو، ۱۳۸۱: ۹۸).

باربارو حتی کتیبه‌های حاملان تخت شاهی را به تشریفات کلیسایی تشبیه کرده و آنها را همانند «پاپ» در حال بذل و بخشش دانسته است (همان، ۹۷). همچنین فردی را بر روی اسب در کتیبه‌ها دیده که ظاهراً با برداشت اسطوره‌ای و مسیحی وی تطبیق یافته است. این آشفتگی در گزارش‌ها ممکن است ناشی از برداشت‌های شخصی او یا خطاهای انتقال مطالب در هنگام نگارش و انتشار بوده باشد. برخی اشتباهات دیگر در نوشته‌های وی نیز نشان می‌دهند که باربارو برداشت خود را عمدتاً مبتنی بر روایت‌های انجیلی شکل داده و هیچ‌گونه آگاهی پیشینی از منابع یونانی مربوط به ایرانیان نداشته است (آنجللو، ۱۳۸۱: ۹۷).

پس از بازدید از تخت‌جمشید، باربارو در فاصله‌ای به اندازه چهار روز پیاده‌روی، مکانی را دیده که به گفته مردم محل، «آرامگاه مادر سلیمان» نام داشته است (همان، ۹۸). وی نخستین سیاح اروپایی است که به پاسارگاد و آرامگاه کوروش اشاره کرده است.

در سال ۱۵۳۷م/ ۹۱۶ش، «جفری دو کیت»، سفیر قیصر آلمان در دربار شاه‌عباس، و منشی‌اش «گئورگ تکتاندر» از تخت‌جمشید دیدار کردند. همچنین در سال‌های ۱۶۲۱م/ ۱۰۰۰ش و ۱۶۲۶م/ ۱۰۰۵ش به ترتیب «گروس ندلیتر» و «هاینریش پوزر» از این محوطه بازدید نمودند. اما هیچ‌یک از آنان متوجه اهمیت کتیبه‌ها یا خط میخی نشدند و بررسی دقیقی درباره آن صورت نگرفت. حتی افرادی چون «س.س. ویت»، حروف و اشکال خط میخی را اثری از «کرم‌خوردگی و موربانه» تصور کردند (سامی، سال هفتم: ۳).

در برخی منابع، مطالبی ذکر شده است که نه «کرزن» و نه «گابریل» به آن‌ها توجه نکرده یا از آن بی‌اطلاع مانده‌اند؛ برخی از این اسناد در حال حاضر منتشر شده‌اند و برخی دیگر هنوز در بایگانی‌ها یا کتابخانه‌ها پنهان هستند. در این میان، باید به‌ویژه از «مجموعه اسلوان» نام برد که در موزه بریتانیا نگهداری می‌شود و مستلزم بررسی دقیق‌تری است. احتمال داده می‌شود که این مجموعه حاوی کاوش‌ها و نقاشی‌هایی از پرسپولیس و کتیبه‌های آن باشد و بتوان آن را به‌منزله یک تک‌نگاری اختصاصی برای بازدیدکنندگان از این محوطه دانست.

هرچند در این حوزه، فقدان منابع معتبر کاملاً محسوس است، اطلاعات موجود نیز عمدتاً در مطالعات محلی قابل استفاده‌اند. با این حال، گزارش‌های جهانگردان از اهمیتی دوگانه برخوردارند: هم به سبب ارتباط آنها با تفسیرهای امروزی ما از تاریخ ایران و هم به دلیل تأثیری که در روند مطالعات خاورشناسی در اروپا داشته‌اند. بسیاری از آثار و جزئیاتی که امروزه از میان رفته‌اند، زمانی توسط این جهانگردان مشاهده و گاه به اروپا منتقل شده‌اند. افزون بر این، بسیاری از سیاحان، از کمک‌های آگاهانه‌ای که از سوی راهبان و کشیشان ساکن ایران دریافت کرده‌اند، یاد کرده‌اند.

در این میان، یکی از پرذکرترین این راهبان، «رافائل دومان»، رئیس صومعه «کاپوسن‌ها» در اصفهان است که از سال ۱۶۵۶م/ ۱۰۳۵ش تا زمان مرگش در ۱۶۹۶م/ ۱۰۷۵ش در ایران می‌زیست. احتمالاً وی نقش مهمی در انتقال اطلاعات تاریخی و فرهنگی ایران به اروپا ایفا کرده است. اما بر اساس بررسی نوشته‌های دومان، می‌توان دریافت که دانش وی درباره آثار باستانی در سطحی پژوهشگرانه و تخصصی نبوده است. دومان در سال ۱۶۶۰م/ ۱۰۳۹ش گزارشی خطاب به صدراعظم کولبر نوشت که در آن ارزیابی

از مشاهدات تا مطالعات تاریخی؛ بازخوانی سفرنامه کارستون نیبور در زمینه کشف خط میخی و شناخت ایران باستان / آرسین و بهرامی کهیش نژاد

او از بناهای باستانی، تحقیرآمیز و سطحی است. وی می‌نویسد: «هرچه به‌سوی شیراز، که در این‌جا به «چهل منار» شناخته می‌شود، پیش می‌رویم، ابنیه باستانی ایران بیشتر به چشم می‌آید؛ نقش‌کنده‌هایی از گذشتگان در دشت‌ها پراکنده‌اند و چیزهایی دیگر که راهنمایان ما بیش از آن‌که توضیح دهند، فقط به ویرانه‌های آن‌ها اشاره می‌کردند» (ویکزر، ۱۳۸۸: ۹۶).

دومان عمارت تخت‌جمشید را به اردشیر، که به‌گفته وی همان «آسو» در کتاب مقدس است، نسبت می‌دهد. نگاه وی به آثار تاریخی سرزمینی که بخش اعظم عمرش را در آن گذرانده بود، نسبت می‌دهد. نگاه وی به آثار تاریخی سرزمینی که بخش اعظم عمر خود را در آن گذرانده بود، نه تنها تحسین‌آمیز نبود بلکه آشکارا تحقیرآمیز و بی‌اعتنا بود. به عقیده دومان، این آثار ارزش نوشتن و گزارش کردن نداشتند (ویکزر، ۱۳۸۸: ۹۶).

گزارش‌های مربوط به فارس و تخت‌جمشید بسیار متنوع و گسترده‌اند. آنچه در این نوشتار آمده، تنها مروری مقدماتی بر سیر تاریخی بازدید سیاحان اروپایی از تخت‌جمشید و واکنش آن‌ها در برابر آثار باستانی این سرزمین است. پژوهش حاضر در گام‌های بعدی، تمرکز خود را بر تحلیل سفرنامه نیبور و بررسی بخشی از مشاهدات و یادداشت‌های او معطوف خواهد کرد؛ به‌ویژه آن بخش‌هایی که به کتیبه‌های میخی و تلاش برای شناسایی و رمزگشایی آن‌ها مرتبط است، چرا که نیبور را می‌توان از نخستین کسانی دانست که به‌صورت علمی به این متون توجه کرد و سهمی مهم در مطالعات اولیه خط فارسی باستان دارد.

معرفی اجمالی کارستون نیبور

کارستن نیبور در لودینگ‌ورت، از نواحی هانوفر آلمان، در خانواده‌ای کشاورز و ساده‌زیست متولد شد. او تحصیلات رسمی اندکی داشت و سال‌هایی از جوانی خود را صرف کارهای کشاورزی کرد. با این حال، علاقه شدید او به ریاضیات موجب شد تا مطالعاتی در زمینه مساحی دنبال کند. در همین دوران، در سال ۱۷۶۰م/ ۱۱۳۹ش، یکی از اساتید او پیشنهاد پیوستن به هیئت علمی را مطرح کرد که از سوی فردریک پنجم، پادشاه دانمارک، مأموریت یافته بود برای انجام پژوهش‌هایی علمی به مصر، عربستان و سوریه سفر کند.

نیبور در سال ۱۷۶۵م/ ۱۱۴۴ش از طریق بندر بوشهر وارد ایران شد. برخلاف مسیرهای متداول، از راه کوهستانی به شیراز رسید و پس از چند روز اقامت در این شهر، راهی تخت‌جمشید شد. او بررسی‌هایی دقیق از پیکره‌نگاره‌ها و سنگ‌نوشته‌های این محوطه به عمل آورد و سپس از طریق بوشهر و جزیره خارک، ایران را ترک کرد. اهمیت مشاهدات نیبور از آن جهت است که وی تنها سیاح اروپایی‌ای بود که در دوران حکومت کریم‌خان زند از ایران دیدار کرد و بخش مهمی از سفرنامه‌اش به پژوهش درباره تخت‌جمشید اختصاص یافته است. این سفرنامه اطلاعات ارزشمندی درباره وضعیت سیاسی، آرایش نظامی (نیبور، ۱۳۵۴: ۵۰-۶۸)، اوضاع اقتصادی و تجاری، و همچنین شرایط اجتماعی شیراز (همان: ۶۹-۷۵) ارائه می‌دهد (نیبور، ۱۳۵۴: ۶۷).

از دبیرستان تا آغاز سفر

نیبور بیش از یک سال به‌طور رسمی تحصیل نکرد و با وجود تلاش و سلامت جسمی و ذهنی‌اش، تحصیلات وی در سطحی ابتدایی باقی ماند. در عید پاک ۱۷۵۷م، برای تحصیل در رشته ریاضیات به دانشگاه گوتینگن رفت، با امید آنکه بتواند در گروه مهندسی هانوفر مشغول به کار شود. در همین زمان، یوهان داوید میسائلیس، استاد الهیات و شرق‌شناسی گوتینگن، از وزیر

دانمارکی یوهان هارتویگ فن برنستورف درخواست کرد تا یکی از شاگردانش را برای انجام تحقیقات زبان‌شناسی در عربستان اعزام کند. این درخواست به تشکیل هیئتی علمی انجامید که شامل زبان‌شناس، ریاضی‌دان و طبیعی‌دان می‌شد. پروفسور آراهام گوت‌هلف کستتر، استاد ریاضیات نیبور، برای انتخاب ریاضی‌دان مناسب، به سراغ شاگرد خود رفت و پیشنهاد سفر را با او در میان گذاشت. نیبور در پاسخ گفت: «اگر هزینه‌ی سفر فراهم باشد، چرا که نه؟» و کستتر پاسخ داد: «هزینه را شاه دانمارک خواهد داد.» با این حال، نیبور درباره‌ی شایستگی علمی خود تردید داشت؛ اما کستتر او را دلگرم کرد و فرصت کافی برای آماده‌سازی علمی در اختیارش گذاشت. نیبور در این فاصله نزد توبیاس مایر به یادگیری نجوم و هیئت پرداخت، نقاشی آموخت، کتاب‌های تاریخی خواند و با زبان عربی آشنا شد. با این حال، پیشرفت کندش در زبان عربی باعث شد از ادامه آن صرف‌نظر کند (نیبور، ۱۳۵۴: ۲۱-۱۶).

او برای یادگیری علوم نجومی تلاش زیادی کرد. اشتیاق مایر برای تدریس، با علاقه نیبور برای یادگیری همراه بود. نیبور نقشه‌های منتشر نشده ماه را کپی کرد؛ نقشه‌هایی که بعدها مبنای اندازه‌گیری‌های نجومی او در مشرق‌زمین شد. مایر، به‌عنوان استاد، درجه‌بندی ارتفاع‌سنج او را شخصاً انجام داد. در پایان سپتامبر ۱۷۶۰م، نیبور به کپنهاگ رفت؛ جایی که سایر اعضای گروه نیز گرد آمده بودند. به وی درجه ستوان مهندسی اعطا شد، اما از پذیرفتن عنوان «پروفسور» خودداری کرد، زیرا خود را شایسته آن نمی‌دانست. این تواضع موجب شد استادش هزینه سفر گروه را به او بسپارد. اعضای دیگر گروه عبارت بودند از: فریدریک کریستیان فن هافن (۱۷۲۷-۱۷۶۳م)، زبان‌شناس و طبیعی‌دان سوئدی؛ پروفسور پتر فورسکال؛ دکتر کریستیان کارل کرامر؛ گئورگ ویلهلم بارنفاید (نقاش آلمانی) و یک خدمتکار سوئدی به نام برگ‌گرن (همان: ۲۲).

آغاز سفر

در هفتم ژانویه ۱۷۶۱م، شش عضو گروه علمی، سوار بر کشتی جنگی «گروئلند» سفر خود را از کپنهاگ آغاز کردند. سرنوشت چنین رقم زد که تنها یکی از آنان، کارستن نیبور، مجدداً به اروپا بازگردد. وظایف گروه در قالب ۴۳ ماده پیش از آغاز سفر به نیبور ابلاغ شده بود (نیبور، ۱۳۵۴: ۲۳). بر اساس برنامه‌ریزی، گروه می‌بایست از طریق استانبول، اسکندریه و قاهره به صحرای سینا رفته و سپس از طریق دریای سرخ به بندر موکا در عربستان برسد. اقامت در عربستان برای دو تا سه سال پیش‌بینی شده بود.

وظیفه اعضای گروه آن بود که زبان عربی را به‌خوبی فرا گیرند، از مناطق داخلی و ساحلی عربستان بازدید کنند، مشاهدات روزانه را ثبت کرده و نسخه‌هایی از آن را به اروپا بفرستند. همچنین باید به جمع‌آوری نسخ خطی با بودجه‌ی ۶۰۰ مارک اقدام می‌کردند و به پرسش‌های محققان اروپایی، از جمله میثانیس، پاسخ می‌دادند. وظایف علمی آنان شامل تعیین موقعیت‌های جغرافیایی، مطالعه شرایط اقلیمی، جمعیت، جغرافیای انسانی، و بررسی پدیده‌هایی مانند جزر و مد دریای سرخ و نسبت مرگ و میر بود. همچنین تأثیر چندزنی بر افزایش یا کاهش جمعیت و دیگر روابط اجتماعی و جنسی نیز در دستور کار آنان قرار داشت (همان).

دکتر کرامر مأمور بررسی بیماری‌های بومی بود، فن هافن آداب و رسوم و تأثیر فرهنگ‌های توراتی را مطالعه می‌کرد، فورسکال وظیفه بررسی جانورشناسی و گیاه‌شناسی را بر عهده داشت و بارنفاید، نقاش گروه، می‌بایست از مشاهدات اعضا تصویربرداری کند. مسیر بازگشت گروه از طریق بصره، حلب و از آن‌جا به بندر سمیرنا برنامه‌ریزی شده بود. نیبور، که نام «عبدالله» را برای خود

از مشاهدات تا مطالعات تاریخی؛ بازخوانی سفرنامه کارستون نیبور در زمینه کشف خط میخی و شناخت ایران باستان / آرسین و بهرامی کهیش نژاد

برگزیده بود، از نخستین توقف خود در مارس، موقعیت‌های جغرافیایی را ثبت و برای استادش مایر ارسال کرد. این عمل در آن زمان بسیار نوآورانه بود و تعیین طول جغرافیایی او از نقاطی چون مارس و جبل الطارق تا ده سال پس از آن نیز اعتبار علمی داشت (نیبور، ۱۳۵۴: ۱۹). گروه از طریق مالت و سمیرنا وارد استانبول و سپس اسکندریه شد. طول جغرافیایی ثبت شده رودس که توسط نیبور به دست آمده بود، بعدها در ترسیم دقیق نقشه آسیای صغیر مؤثر واقع شد (نیبور، ۱۳۵۴: ۲۴).

توقف در مصر و ادامه مسیر

در نقشه اولیه سفر، اقامت در مصر پیش‌بینی نشده بود، اما به دلیل اختلافاتی که میان اعضای گروه پدید آمد، ناچار به توقفی یک‌ساله در آن‌جا شدند. اگرچه نیبور در آثار خود اشاره‌ای مستقیم به این اختلافات ندارد، اما یادداشت‌های باقی‌مانده از دیگر اعضای گروه، که در آرشیو ملی دانمارک نگهداری می‌شود، این نکته را روشن می‌سازد (نیبور، ۱۳۵۴: ۲۰). در این مدت، نیبور به ثبت و بررسی آداب و رسوم مصریان، بررسی زبان‌ها، رونویسی خطوط باستانی و اندازه‌گیری دقیق اهرام مصر و جزر و مد دریای سرخ پرداخت. در پایان سال ۱۷۶۲م، اعضای گروه به یمن رسیدند و نخستین اروپاییانی شدند که به این منطقه وارد شدند. آنان به بررسی‌های میدانی پرداختند و نیبور موفق شد نخستین نقشه کامل یمن را ترسیم کند؛ (اشمیت، ۱۳۸۶: ۱۲۱) این نقشه یک‌صدسال بعد مورد استفاده انگلیسی‌ها قرار گرفت و با تغییرات مختصری امروز هم معتبر تلقی می‌گردد. اما بدین‌هنگام فورسکال سوئدی و فن‌هافن دانمارکی ناگهان مُردند و سایرین هم راه بمبئی را در پیش گرفتند. در بین راه دو نفر دیگر هم درگذشتند، به طوری که هنگام ورود به بمبئی فقط نیبور و کرامر زنده بودند. پس از مدتی کوتاه دکتر کرامر هم درگذشت علت مرگ ناگهانی این افراد را مالاریا که در آن زمان درمان آن به خوبی ناشناخته بود، دانسته‌اند. نیبور در اثر این وقایع و از دست دادن همراهان، از دیدار هندوستان صرف‌نظر کرد و از راه ایران بازگردید.

سفر به ایران

نیبور در این مرحله از سفر خود، نقشه‌ای از خلیج فارس ترسیم کرد که تا حد زیادی نقشه پیشین «دانویل» را اصلاح نمود. این نقشه تا زمانی که انگلیسی‌ها در سال ۱۸۲۱م/ ۱۲۰۰ش توسط «آلفیسینون» اقدام به نقشه‌برداری از سواحل خلیج فارس کردند، دقیق‌ترین و معتبرترین نقشه این منطقه به شمار می‌رفت (نیبور، ۱۳۵۴: ۱۹).

او پس از ورود به بندر بوشهر، عازم شیراز شد و در این شهر نیز طرحی تهیه کرد که در آن حدود دیوارهای شهر شیراز مشخص شده بود. از نظر نیبور، اقامت سه‌هفته‌ای در حوالی خرابه‌های تخت‌جمشید، نقطه اوج سفر و حتی زندگی‌اش بود؛ به‌گونه‌ای که آن را «مروارید همه آنچه دیده بود» توصیف می‌کند (نیبور، ۱۳۵۴: ۲۵).

نقاشی‌ها و یادداشت‌هایی که نیبور از تخت‌جمشید با خود به همراه آورد، از نظر دقت و غنا، تمامی تلاش‌های پیشینیان، از جمله «انگبرت کمپفر» را که از شناخته‌شده‌ترین سیاحان پیش از او بود، تحت‌الشعاع قرار داد (شورمیچ، ۱۳۹۳: ۵۵).

رونوشت‌های دقیقی که او از سنگ‌نوشته‌های میخی تهیه کرد، نقشی بسیار مهم در رمزگشایی از خط میخی ایفا نمود. چرا که به کمک همین نسخه‌ها، «فردریش گروتفند» در سال ۱۸۰۲ میلادی توانست کلید خواندن خط میخی فارسی باستان را کشف کند. نیبور نه تنها از این کتیبه‌ها نسخه‌برداری کرد، بلکه حروف آنها را به‌طور منظم دسته‌بندی نمود و موفق به شناسایی ۴۲ حرف شد. با

این حال، نظر نهایی او این بود که خط میخی فارسی باستان دارای ۳۶ حرف است و خطی الفبایی به‌شمار می‌رود (سامی، ۱۳۵۰: ۸۰).

وی همچنین تشخیص داد که تنها یک نوع خط میخی در این کتیبه‌ها به‌کار نرفته، بلکه سه گونه خط میخی متمایز وجود دارد. بعدها پژوهش‌های علمی، فرضیه نیبور را تأیید کردند که این سه خط شامل: خط میخی فارسی باستان، خط میخی ایلامی و خط میخی بابلی هستند (اشمیت، ۱۳۸۶: ۱۲۴).

نیبور پس از بازگشت به بوشهر، از طریق جزیره خارک عازم بصره شد. توصیف او از جزیره خارک به مراتب دقیق‌تر و اساسی‌تر از گزارش «تونو» بود (نیبور، ۱۳۵۴: ۲۰). او نخستین کسی بود که نقشه خارک را به چاپ رسانید.

در سال ۱۷۶۵ میلادی، هنگام بازگشت و عبور از بغداد، از اماکن زیارتی شیعیان، یعنی نجف و کربلا- که تا آن زمان هیچ اروپایی از آن‌ها دیدن نکرده بود- بازدید کرد و نقشه‌هایی از این شهرها تهیه نمود. پس از آن، از طریق موصل، ماردین، دیاربکر، عرغه، انطاکیه، اسکندرون، قبرس، یافا، اورشلیم و دمشق به حلب رفت. سپس، در واپسین مرحله سفر خود، از راه استانبول، بخارست و ورشو به کپنهاک بازگشت و در ۲۰ نوامبر ۱۷۶۷ میلادی وارد این شهر شد.

نیبور تقریباً از تمامی شهرهایی که دیده بود، نقشه‌های جغرافیایی و شهری تهیه کرد و با این نقشه‌ها، بسیاری از نقشه‌های پیشین را اصلاح نمود. ده سال پس از بازگشت، او سفرنامه خود و بخشی از سفرنامه همسفرش «فورسکال» را با هزینه شخصی چاپ کرد (نیبور، ۱۳۵۴: ۲۰).

در سال ۱۷۷۸ میلادی، نیبور به شهر کوچک ملدورف مهاجرت کرد و ۳۵ سال پایانی عمر خود را در این منطقه دورافتاده گذراند. پسر او درباره‌اش می‌نویسد: «او کشاورز بود و تا پایان عمر، کشاورزی پاک‌نهاد باقی ماند؛ با همه پاکی‌های یک کشاورز و خطاهای کوچک طبقه‌ای که به آن تعلق داشت. نیبور این خطاها را می‌دید و می‌پذیرفت» (نیبور، ۱۳۵۴: ۲۶).

او مخالف روش‌های انتزاعی و قیاسی بود و در صحت آنچه می‌خواند، بسیار سخت‌گیر. شیفته سادگی بیان بود، علاقه‌ای به شعر نداشت، اما هنر و معماری را تحسین می‌کرد. نسبت به هنرهای تجربی بی‌تفاوت بود، به موسیقی علاقه‌مند بود و از لودگی بیزار. شأن و لقب نجیب‌زادگی را که به او پیشنهاد شده بود، نپذیرفت (همان‌جا).

ارزش کارها، نقشه‌ها، کتاب‌ها و مجموعه‌های او، ده سال پس از سفرش به‌درستی شناخته شد. نیبور در سال ۱۸۱۵ میلادی، در حالی که نابینا و فلج شده بود، در سن ۸۲ سالگی درگذشت. اما همین نویسنده و دانشمند نابینا، به پاس خدمات برجسته‌اش، موفق به دریافت نشان عالی دانمارک، عضویت در آکادمی فرانسه و شوراها کشفیات طبیعی نروژ و سوئد شد (سامی، ۱۳۵۰: ۸۴).

انگیزه سفر کارستن نیبور

یکی از انگیزه‌ها و دلایل مهم در سفرنامه‌نویسی، علاقه به بررسی داده‌های تاریخی کتاب مقدس، به‌ویژه تورات، بوده است. بسیاری از محققان می‌کوشیدند تا اطلاعات تاریخی موجود در تورات را با آثار باستانی به‌جای مانده از قرون گذشته تطبیق دهند. از این‌رو، بازسازی جغرافیای تاریخی حوادث مذکور در کتاب مقدس، به‌ویژه در مناطق باستانی بین‌النهرین و ایران، به یکی از اهداف این

سفرها بدل شد. از جمله چهره‌های شاخص این جریان، کارستن نیبور است که سفرنامه او درباره ایران، به دلیل نقاشی‌های بسیار دقیقش از نقوش و کتیبه‌های تخت جمشید، شهرتی چشمگیر دارد.

نیبور، آن‌گونه که در زندگی‌نامه او به قلم دیتمار هنتسه آمده، با هدف بررسی «لغت‌شناسی عهد عتیق» همراه با گروهی از محققان، به هزینه پادشاه دانمارک رهسپار عربستان و ایران شد. اعضای این هیئت، افزون بر وظایف علمی، مأموریت‌هایی مذهبی نیز بر عهده داشتند، مانند «مطالعه آداب و سنن سرزمین‌های مذکور در کتاب مقدس و قوانین یهودی».

مطالعات این گروه، از قرون هجدهم و نوزدهم میلادی، به تدریج موجب گسترش تحقیقات علمی باستان‌شناسی در مناطق گوناگون خاورمیانه، به‌ویژه بین‌النهرین، شد. از دل این فعالیت‌ها، شاخه‌ای علمی با عنوان باستان‌شناسی کتاب مقدس شکل گرفت (نیل‌آشر، ۱۳۹۴: ۹۸). با این حال، تکیه بیش از حد شرق‌شناسان بر تورات در بررسی تاریخ باستانی خاور نزدیک، که در واقع نوعی رویکرد تورات‌محور به حساب می‌آمد، در دوره‌های بعد با نقدهایی جدی مواجه شد (شفر، ۱۳۸۹: ۱۲-۱۳؛ نیل‌آشر، ۱۳۹۴: ۵۴).

در سده‌های هفدهم و هجدهم میلادی، نوشته‌های کتاب مقدس هدف نقدهای دقیق پژوهشگران اروپایی قرار گرفت. در همین دوران، گروهی از نویسندگان برجسته اروپا به آثار باستانی و فرهنگ‌های کهن ایران و هند روی آوردند. اما نهادهای دینی و سیاسی غرب، برای جلوگیری از رشد این گرایش، تلاش‌های فراوانی به خرج دادند تا از طریق پژوهش‌های تاریخی، بنیانی تازه برای تاریخی جلوه دادن داستان‌های دینی خود بنا کنند. در این راستا، کاوش‌های گسترده‌ای در سرزمین‌های مذکور در کتاب مقدس انجام گرفت و بسیاری از آثار و مکان‌های باستانی یافت‌شده، با نام‌های کتاب مقدسی تطبیق داده شدند. آنچه که با این رویکرد همخوانی نداشت یا به فراموشی سپرده شد یا به شکلی دل‌خواهانه تفسیر گشت (اومستد، ۱۳۸۳: ۵۶).

از آثار این نوع باستان‌شناسی، تأثیر آن بر مطالعات تاریخی و باستان‌شناسی ایران نیز قابل مشاهده است. در این راستا، تلاش‌هایی برای تطبیق شهرهای کهن ایران با شهرهای ذکرشده در عهد عتیق صورت گرفت (رایت، ۱۳۵۷: ۱۰۱). علیقلی محمودی بختیاری نیز با نگاهی انتقادی به این نوع عملکرد شرق‌شناسان اشاره کرده و در فضای خاص سیاسی و فرهنگی دوران پهلوی دوم، دیدگاه خود را چنین بیان کرده است: «برای گمراهی بیشتر... کاوش‌های باستان‌شناسی و کوشش‌های خاورشناسان لازم آمد. کلنگ باستان‌شناسان بر ویرانه‌ها آشنا شد... جالب‌تر اینکه حوزه و قلمرو باستان‌شناسی و کاوشگری نیز به دلخواه استادان غربی مشخص و محدود شده بود. طراح اصلی، سوزن‌پرگار را در بیت‌المقدس نهاد و با شعاع دلخواه، دایره‌ای ترسیم کرد. این دایره، مرکز جهان آباد کهن شناخته شد... کاوش‌ها تنها در همین دایره صورت می‌گرفت؛ دایره‌ای که قلمرو عهد عتیق بود و کرانه‌های نیل، خلیج فارس و کوه‌های زاگرس را دربر می‌گرفت... آنچه در این محدوده کشف می‌شد باید با تاریخ ساختگی کتاب مقدس تطبیق می‌کرد و چنین نیز می‌شد» (محمودی بختیاری، ۱۳۵۷: ۲۳-۲۴).

در حوزه تاریخ‌نگاری نیز مشابه همین انتقادات توسط نویسندگان ایرانی، از جمله حسن پیرنیا، مطرح شده است. وی که نخستین تدوین‌گر تاریخ جامع ایران باستان در عصر پهلوی اول به‌شمار می‌رود، از محدود بودن منابع مورخان اروپایی آن زمان به تورات و چند متن کهن دیگر انتقاد کرده و این رویکرد را برای تاریخ مشرق^۶ زمین زیان‌بار می‌داند: «تاریخ ایران قدیم قسمتی از تاریخ مشرق قدیم است... با وجود اینکه این بخش، بخش بزرگی از تاریخ بشر را تشکیل می‌دهد، اما تا زمانی نزدیک به عصر ما،

۶. که به جهت نزدیکی و همجواری ایران با بین‌النهرین و ایلام، خواه‌ناخواه تاریخ ایران هم مورد توجه قرار می‌گرفت.

منابع آن به توره و چند کتاب دیگر محدود بود. در نتیجه، اطلاعات محدود و مواد تحقیق بسیار اندک بود. خود علم تاریخ نیز هنوز به روش علمی نرسیده بود. پس تعجبی ندارد که دانشمندان، به جای رسیدن از جزئیات به کلیات، ابتدا کلیاتی فرض کرده و سپس جزئیات را با آن منطبق می‌ساختند. این روش، به‌ویژه به تاریخ مشرق زمین آسیب جدی زد» (پیرنیا، ۱۳۶۹: ۱/۱۸). در مجموع، باستان‌پژوهی بر پایه متون مقدس کتاب مقدس، هرچند زمینه‌ساز گسترش مطالعات باستان‌شناسی در خاورمیانه شد، اما باعث نوعی جهت‌گیری خاص در تفسیر داده‌ها گردید. این روند، در برخی موارد به شناسایی دقیق برخی آثار مذهبی در ایران نیز انجامید. با این حال، دو منطقه شوش و بابل، به سبب جایگاه خاص در حوادث تاریخی تورات، بیش از دیگر مناطق مورد توجه قرار گرفتند و شوش از همان آغاز، به «بهشت باستان‌شناسان» شهرت یافت.

افزون بر این دو شهر مشهور، مناطقی چون ری نیز نزد پژوهشگران اروپایی اهمیت یافتند. برای مثال، امیل لوسوئور فرانسوی که بین سال‌های ۱۹۱۹ تا ۱۹۲۱ (۱۲۹۸ تا ۱۳۰۰ ش) به عنوان استاد و معاون دانشکده حقوق در تهران حضور داشت، از بازدید خود از خرابه‌های ری در فروردین ۱۳۰۰ ش (آوریل ۱۹۲۱) چنین می‌نویسد: «من پای پیاده در خرابه‌های راجس قدم می‌زنم. خاطره داستان‌های تورات به طور طبیعی از ذهنم می‌گذرد. اما امروز دیگر نمی‌توان اثری از منزلی یافت که گابلوس در آن می‌زیست؛ همان‌جا که پسرش توبی به او پیوست. امروزه، بر جایگاه باستانی راجس، که در تاریخ قوم یهود شهرت فراوان دارد، شهر ری بنا شده است» (لوسوئور، ۱۳۶۸ ش (۱۹۸۹): ۹۹-۹۷).

محتوا و سبک نگارش سفرنامه کارستن نیبور

جلد نخست سفرنامه کارستن نیبور با عنوان «سفر به عربستان» در پاییز ۱۷۷۲ میلادی (۱۱۵۱ ش) منتشر شد. محتوای این اثر به لحاظ جامعیت، حتی از مجموع آثار سیاحان پیش از نیبور که به عربستان سفر کرده بودند نیز فراتر می‌رود. جلد دوم این سفرنامه در سال ۱۷۷۸ میلادی (۱۱۵۷ ش) و جلد سوم نیز در سال ۱۸۳۷ میلادی (۱۲۱۶ ش)، پس از درگذشت نیبور، به کوشش گلویر و اولزهاوزن به چاپ رسید (نیبور، ۱۳۵۴ ش (۱۹۷۵): ۲۸).

در سفرنامه سه‌جلدی نیبور- که تنها بخش مربوط به ایران آن به فارسی ترجمه شده است- تصاویر و نقاشی‌ها در هر جلد به صورت شماره‌گذاری شده ارائه شده‌اند. با این حال، باید توجه داشت که برخی از نقاشی‌هایی که نیبور از خرابه‌های تخت جمشید ترسیم کرده، به دلیل آزاد نبودن تمام قسمت‌های این مجموعه در زمان بازدید او، به طور کامل و دقیق ارائه نشده‌اند.

نیبور را می‌توان نخستین سیاح، کاشف، و مساح اروپایی دانست که از مناطق شرقی دیدن کرده و دستاوردهای چشمگیری در زمینه‌های علمی و جغرافیایی بر جای گذاشته است. به اذعان بسیاری از ستاره‌شناسان، جغرافی‌دانان، و دریانوردان، این افتخار مسلم به نیبور تعلق دارد که نخستین کسی بوده که توانسته با بهره‌گیری از روش دقیق استفاده از فاصله‌های ماه، نه تنها به تعیین طول جغرافیایی پردازد، بلکه دقیق‌ترین اندازه‌گیری‌ها را در آن زمان به دست آورد (اشمیت، ۱۳۸۲: ۱۲۳).

اندازه‌گیری‌های نیبور پایه‌گذار تهیه نقشه‌های دقیق از بخش بزرگی از مناطق خاورمیانه و خاور نزدیک شد. به واسطه این اندازه‌گیری‌های دقیق، بسیاری از اطلاعات نادرست و متناقضی که سیاحان پیشین ارائه کرده بودند، اصلاح شد. در همین راستا، رایشهارد- که خود جغرافی‌دان برجسته‌ای بود- نیبور را دقیق‌ترین سیاح مشرق زمین می‌نامد و معتقد است که تحقیقات او، شرق را از تاریکی به روشنایی علمی رسانده است (نیبور، ۱۳۵۴: ۲۵). یکی از دستاوردهای مهم نیبور، ترسیم دقیق‌ترین نقشه منطقه

از مشاهدات تا مطالعات تاریخی؛ بازخوانی سفرنامه کارستون نیبور در زمینه کشف خط میخی و شناخت ایران باستان / آرسین و بهرامی کهیش نژاد

خلیج فارس تا زمان خود در سال ۱۷۶۲ میلادی بود. در این نقشه، جزایر تنب بزرگ، تنب کوچک و ابوموسی (گپسبز) برای نخستین بار در نقشه‌های جغرافیایی رسم و به نام ایران ثبت شدند (نیبور، ۱۳۵۴: ۶۶).

توصیف تخت جمشید در سفرنامه کارستن نیبور

همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، پیش از کارستن نیبور، تعدادی از سیاحان از تخت جمشید بازدید کرده و اطلاعاتی گردآوری کرده بودند. اما بی‌تردید، هیچ‌یک از آنان با دقت، هوشیاری و نگاه جامع نیبور، این مجموعه تاریخی را بررسی نکرده‌اند. همین دقت علمی و نگاه سیستماتیک نیبور بود که زمینه‌ساز تحولی مهم در مطالعات تاریخی شد؛ چنان‌که در سال ۱۸۰۲ میلادی، یعنی ۳۸ سال پس از سفر او، خط میخی خوانده شد و به تدریج، تاریخ ایران پیش از اسلام از تاریکی به روشنایی کشانده شد.

تا پیش از رمزگشایی از خط میخی، اطلاعات تاریخی ایران باستان محدود به گزارش‌های مورخان یونانی و رومی بود و میان دوره‌های پیش و پس از اسلام، شکاف تاریخی عمیقی وجود داشت. گزارش‌ها و مشاهدات میدانی نیبور، پل ارتباطی میان این دو دوره تاریخی شد و حتی به پر کردن خلأهای موجود در تاریخ خاور نزدیک نیز کمک کرد. طرح‌ها و نقاشی‌های دقیقی که وی از تخت جمشید ترسیم کرد، بعدها مبنای کار بسیاری از باستان‌شناسان و پژوهشگران قرار گرفت و آغازگر یک کاوش علمی مدرن در این حوزه شناخته شد (نیبور، ۱۳۵۴: ۶۶؛ وردنبورخ، ۱۳۸۸: ۷/۴۳).

از دیگر نقاط برجسته کار نیبور، مقایسه‌هایی است که او میان هنر باستانی ایران و مصر ارائه می‌کند. در بخشی از سفرنامه، ویرانه‌های تخت جمشید را با خرابه‌های «ممفیس» مصر مقایسه کرده و می‌نویسد: «خرابه‌هایی که از تخت جمشید بر جای مانده، کمتر از خرابه‌های ممفیس، پایتخت باستانی مصر نیست. هر دو شهر در دشت‌هایی حاصلخیز قرار داشته‌اند. مصالح ساختمانی پس از ویرانی، بدون زحمت به پایتخت‌های جدید انتقال داده شده و به تدریج، این ویرانه‌ها زیر گرد و خاک مدفون شدند و سرانجام، به مزارع کشاورزی تبدیل گشتند» (نیبور، ۱۳۵۴: ۷۴). نیبور پس از این مقایسه، از شکوه و کارایی این بنا سخن می‌گوید و معتقد است: «خرابه‌های باشکوه تخت جمشید، که امروزه نیز ما را به شگفتی وامی‌دارند، شاید بقایای یک معبد یا یک کاخ سلطنتی باشند» (همان: ۷۴).

وی با توجه به پیشینه معابد در تمدن‌های کهن، و با استناد به منابع تاریخی، چنین فرضی را برای کارکرد بنا محتمل می‌داند. هرچند سیاحان پیش از او نیز به این احتمال اشاره‌هایی داشته‌اند، اما نیبور بررسی ژرف‌تری از ابعاد معماری و جایگاه بنا ارائه می‌دهد. او درباره علت ماندگاری این بنا نیز توضیح می‌دهد: «برخی از ویرانه‌ها نه تنها به دلیل استفاده از سنگ‌های عظیم، بلکه به سبب ارتفاع و جایگاه جغرافیایی‌شان نیز باقی مانده‌اند. مانند اهرام مصر که بر بلندی ساخته شده‌اند، تخت جمشید نیز به‌گونه‌ای واقع شده که خاک‌های منتقل‌شده توسط باد، به اطراف آن رانده می‌شود. از همین رو، در بسیاری از نقاط، کف پوش‌های مرمی و صخره‌های برهنه همچنان قابل مشاهده‌اند» (همان: ۷۵).

در ادامه توصیفات، نیبور به نام منطقه و دیدگاه‌های مختلف درباره آن اشاره کرده و ضمن اشاره به نام «تخت جمشید»، از معادل یونانی آن یعنی پرسپولیس استفاده می‌کند. او می‌نویسد: «ایرانیان این خرابه‌ها را تخت جمشید می‌نامند و باور دارند که یکی از شاهان باستان آن را ساخته است. برخی نیز این محل را «چهل مناره» می‌خوانند که احتمالاً برگرفته از مواجهه مسلمانان با ستون‌های افراشته آن در بدو ورود به ایران بوده است. امروزه تنها ۱۹ ستون در گوشه جنوب‌غربی بنا باقی مانده است» (همان: ۷۵). «فاصله شیراز تا چهل مناره، هفت میل آلمانی است. با اندازه‌گیری من، عرض جغرافیایی شیراز ۲۹ درجه و ۳۶ دقیقه و ۴۰ ثانیه

است. بنابراین، چهل مناره کمی شرقی‌تر قرار دارد و می‌توان گفت درست در ۳۰ درجه عرض جغرافیایی واقع شده است» (همانجا). نیبور گرچه در آغاز این محل را معبد می‌داند، اما دیدگاه‌های مختلفی را نیز نقل می‌کند: «برخی گفته‌اند که چهل مناره معبد است و برخی دیگر آن را کاخ امپراتوری جهانی دانسته‌اند. به نظر من، همه این خرابه‌ها معبد بوده‌اند، چون مشابهت‌هایی با معابد بزرگ مصری دارند» (همان: ۷۶).

در توصیف مصالح بنا، نیبور به استفاده خلاقانه معماران ایرانی اشاره می‌کند و می‌نویسد: «این خرابه‌ها در دامنه کوه بزرگی به نام رحمت واقع شده‌اند و تمام کوه از سنگ ساخته شده است. بنابراین معماران از سنگ‌هایی استفاده کرده‌اند که در همان محل در دسترس بوده‌اند. در برخی نقاط، هنوز آثار چفت‌هایی دیده می‌شود که سنگ‌ها را به هم متصل می‌کردند، اگرچه اغلب این چفت‌ها زنگ زده و از بین رفته‌اند. با این حال، سنگ‌ها چنان دقیق در کنار هم قرار گرفته‌اند که درز آن‌ها به‌سختی قابل مشاهده است» (همان: ۷۹-۸۰).

در ادامه، نیبور به دروازه ملل اشاره کرده و آن را چنین توصیف می‌کند: «در مقابل پلکان، دو دیوار بزرگ سنگی قرار دارد که ساختمان راهرویی با عرض ۱۳ پا را شکل می‌دهد. این راهرو تنها برای پیاده‌روها ساخته شده و کف آن با مرم‌های صیقلی فرش شده است. دیوارها ۳۰ پا ارتفاع دارند و بدون پنجره‌اند. در ارتفاع ۴ پا و ۸ اینچ، حجاری‌هایی از حیوانات خیالی دیده می‌شود. فاصله پای جلو تا عقب این حیوانات ۱۸ پا است و تمام بدن آن‌ها به‌صورت برجسته تراشیده شده‌اند».

نیبور به آسیب‌های واردشده به آثار نیز اشاره کرده و می‌نویسد: «سر هر دو حیوان در دیوارها از بین رفته است. این جانوران خیالی - که گاه آن‌ها را تک‌شاخ می‌خوانند - در ویرانه‌ها بسیار به چشم می‌خورند. یکی از این مجسمه‌ها انسانی با بدن گاو دارد که گویا قصد داشته‌اند آن را نیز تخریب کنند، اما فقط دماغ آن آسیب دیده است» (همان: ۸۱).

او انتقاداتی نیز به شاردن و دوبروین وارد می‌کند، به‌ویژه در باب نام‌گذاری این جانوران که آن‌ها را ابوالهول مصری می‌دانستند. نیبور با رد این دیدگاه، می‌نویسد: «این موجودات عظیم‌الجثه که دروازه ملل را پاسداری می‌کنند، ابوالهول‌های مصری نیستند، بلکه ویژگی‌های آسیایی خاص خود را دارند. جانورانی که به بیرون نگاه می‌کنند نماد قدرت و آن‌هایی که به درون و با چهره‌ای انسانی هستند، نماد خردند» (همان: ۸۲).

او با تأکید بر مشاهدات دقیق خود، اظهار می‌دارد که ساخت بناها در یک مرحله انجام نشده است: «دلایل بسیاری وجود دارد که تمام این سازه‌ها در یک نوبت ساخته نشده‌اند. در بخش جنوبی، در نزدیکی کوه، دیواری دیده می‌شود که جابه‌جا شده است؛ شاید قصد داشته‌اند بنا را در آن قسمت گسترش دهند. همین موضوع سبب شده تا در طرح کلی، گوشه‌هایی دیده شود که با ساختار عمومی مجموعه هماهنگ نیست» (همان: ۸۳). «دست‌کم این کاخ، می‌تواند همان کاخی باشد که به دست اسکندر جسورانه به آتش کشیده شد» (همان: ۷۷).

نیبور از روی قرائن، دیدگاه پیتر دلاواله درباره خطوط کتیبه‌ها را تأیید می‌کند و معتقد است که نوشتار این خطوط از چپ به راست بوده و با دقت دریافته که نوشته‌ها با سه نوع خط مختلف نگاشته شده‌اند. او موفق شد ۴۲ علامت از نوع نخست خط میخی پارسی را شناسایی کند، اما به دلیل محدودیت اطلاعات، نتوانست آن را به‌طور کامل رمزگشایی کند. نیبور متوجه شد که تمام کتیبه‌ها یا در سرستون‌ها و یا بر روی لوحه‌های جداگانه حک شده‌اند. این لوحه‌ها سه‌گانه بوده و هر سه با متن یکسان اما خطوط متفاوت نوشته شده‌اند. او خط اول را ساده‌تر، الفبایی و شامل ۴۲ علامت دانست.

از مشاهدات تا مطالعات تاریخی؛ بازخوانی سفرنامه کارستون نیبور در زمینه کشف خط میخی و شناخت ایران باستان / آرسین و بهرامی کهیش نژاد

نیبور علاوه بر شیراز، تخت جمشید، فیروزآباد و سنگ‌نوشته‌های ساسانی، در سال ۱۷۶۴ میلادی از سنگ‌نوشته بیستون نیز دیدن کرد و از تمامی این کتیبه‌ها، نسخه‌برداری دقیقی تهیه نمود. این نسخه‌ها تا آن زمان در اروپا بی‌نظیر بودند و اثر او که در سال ۱۷۷۸ منتشر شد، گام بزرگی در جهت آشنایی اروپاییان با خطوط میخی به شمار آمد و پایه‌گذار رمزگشایی از این خط شد.

نتیجه‌گیری

بررسی و تحلیل گزارش‌های جهانگردان و سیاحانی که طی قرون گذشته از تخت جمشید و دیگر آثار تاریخی ایران بازدید کرده‌اند، از جنبه‌های گوناگون حائز اهمیت است. این گزارش‌ها نه تنها به تفسیرهای تاریخی ما کمک می‌کنند و در مسیر شکل‌گیری مطالعات شرق‌شناسی در اروپا نقش داشته‌اند، بلکه در زمینه شناسایی و مستندسازی تاریخی مکان‌های باستانی نیز اهمیت ویژه‌ای دارند.

دیدارکنندگان اولیه گاه آثاری را مشاهده کرده‌اند که امروزه یا از میان رفته‌اند یا به اروپا منتقل شده‌اند. بنابراین نوشته‌ها و تصاویر برجای‌مانده از آنها اکنون اسناد ارزشمندی برای شناخت تاریخ ایران باستان به شمار می‌آیند. جهانگردانی که به دشت مرو دشت و محدوده تخت جمشید می‌رسیدند، اغلب با آمادگی ذهنی و مطالعات قبلی نسبت به منابع باستانی وارد این سرزمین می‌شدند. با توجه به فقدان اطلاعات قطعی در منابع کلاسیک درباره ایران باستان، گزارش‌های این سیاحان، افق‌های تازه‌ای را در پژوهش‌های تاریخی گشودند.

از سده‌های ۱۲ و ۱۳ میلادی، و هم‌زمان با پایان جنگ‌های صلیبی، سیاحان و کاروان‌هایی از اروپا به تدریج به شرق توجه نشان دادند. در قرون بعد، این علاقه به تحقیق و بررسی در زمینه‌های مختلفی چون آداب و رسوم، زبان، خط، هنر و تمدن مردم شرق گسترش یافت. بیشتر این مسافران، در عبور از ایران، با سنگ‌نگاره‌ها و آثار باستانی مواجه می‌شدند که همراه با آنها خطوط و علاماتی دیده می‌شد؛ اما در ابتدا، این خطوط صرفاً تزئینات هنری تلقی می‌شدند و کمتر کسی احتمال می‌داد که این علامت‌ها در واقع نوعی خط نوشتاری و حامل اطلاعات تاریخی باشند.

از سده ۱۷ میلادی به تدریج، این علائم زیبا و منظم، توجه خاورشناسان را جلب کرد و تلاشی علمی برای درک آن‌ها آغاز شد. در این میان، سهم کارستن نیبور، دانشمند آلمانی، برجسته است. نیبور در قرن ۱۸، با هدف مطالعه در زمینه جغرافیا و زبان‌شناسی (خصوصاً برای فهم بهتر متون کتاب مقدس)، به خاورمیانه سفر کرد. وی نخستین فردی بود که با دقت علمی و روشی سیستماتیک از کتیبه‌های تخت جمشید و بیستون رونوشت‌های دقیقی تهیه کرد.

در حالی که جهانگردان پیش از او چون پیتر دلاواله فرض کرده بودند که خطوط کتیبه‌ها از چپ به راست نوشته می‌شوند، نیبور با بررسی تطبیقی میان نسخه‌های مختلف کتیبه‌ها، این فرضیه را به‌طور علمی اثبات کرد. او همچنین متوجه شد که متن این کتیبه‌ها به سه خط متفاوت نوشته شده و خط نخست، خطی الفبایی با ۴۲ علامت است. اگرچه خود توانست رمز این خطوط را کامل کشف کند، اما رونوشت‌های دقیق او مبنای پژوهش‌های بعدی قرار گرفت (نیبور، ۱۳۵۴).

بر مبنای اسناد نیبور و سایر پژوهشگران، سرانجام در نیمه اول قرن ۱۹ میلادی، افسر جوان انگلیسی، هنری راولینسون، موفق به رمزگشایی کتیبه بیستون شد؛ این کتیبه که به سه زبان نوشته شده، یکی از مهم‌ترین متون مربوط به دوره هخامنشیان است. در سفر نخست خود به ایران، راولینسون تنها نیمی از کتیبه را توانست رونویسی کند. اما در سفر بعدی، در سال ۱۸۴۷ میلادی، او موفق به

نسخه‌برداری کامل شد و توانست با استفاده از اطلاعات پیشینیان، اسامی خاص و جغرافیایی را تصحیح و تکمیل کند. متن کامل کتیبه‌های بیستون، به سه زبان، به زودی در اروپا منتشر شد و گام بلندی در شناخت تاریخ ایران باستان برداشته شد.

از قرن نوزدهم میلادی به بعد، با توجه به این کشفیات و رشد علاقه به خاورشناسی، کاوش‌های باستان‌شناسی اروپاییان در ایران و منطقه بین‌النهرین شکل نظام‌مند و علمی به خود گرفت. برخلاف سیاحت‌های فردی سده‌های پیش، این بار بررسی آثار تاریخی، با روش‌های مدرن و هدفمند صورت گرفت. تمرکز این پژوهش‌ها بر بازشناسی تمدن‌های کهن، ترجمه و تحلیل خطوط باستانی و طبقه‌بندی آثار باستانی بود. در این دوره، آثار مهمی منتشر شد که حاصل این تلاش‌ها بودند:

- دارمستتر، مطالعات مربوط به ایران، چاپ اول با حروف لاتین، ترجمه آلمانی توسط اشپیگل، سن‌پترزبورگ، ۱۸۷۲م.
  - کینگ و تامسن، سنگ‌نگاره داریوش در بیستون، شامل متن خط میخی و ترجمه انگلیسی، لندن، ۱۹۰۷م.
  - تلمن، لغت‌نامه پارسی باستان، شامل متن میخی، ترجمه، و توضیحات دستوری، نیویورک، ۱۹۰۸م.
  - ویسباخ، سنگ‌نوشته‌های هخامنشیان، شامل متون فارسی باستان، عیلامی و بابلی همراه با ترجمه، لایپزیک، ۱۹۱۱م.
- با خوانده شدن خط میخی، دولت فرانسه موفق به کسب امتیاز انحصاری کاوش‌های باستانی در ایران شد و باستان‌شناسان فرانسوی در مناطق مختلف به حفاری پرداختند. این انحصار تا سال ۱۳۰۶ هجری شمسی ادامه داشت. از آن زمان به بعد، با لغو امتیاز انحصاری فرانسه، باستان‌شناسانی از کشورهای دیگر نیز وارد میدان شدند؛ از جمله: ارنست هرتسفلد، باستان‌شناس آلمانی و آرتور پوپ، ایران‌شناس و مورخ هنر آمریکایی.
- در همین دوره، نسلی از باستان‌شناسان ایرانی نیز پرورش یافتند که مطالعات و پژوهش‌های خود را با جدیت آغاز کردند. از برجسته‌ترین آنان می‌توان به عزت‌الله نگهبان و علی سامی، اشاره کرد؛ افرادی که هر یک سهمی مؤثر در تداوم و گسترش کاوش‌های علمی در ایران داشتند.

بدون تردید، گزارش‌های میدانی سیاحانی چون نیبور، نقطه آغازی در مطالعات علمی و باستان‌شناسی ایران محسوب می‌شوند. پژوهش‌های این افراد، پلی میان مشاهدات اولیه و دستاوردهای علمی قرن نوزدهم و بیستم بنا نهاد. دقت در نسخه‌برداری، تلاش برای درک نظام نوشتاری خط میخی و فراهم‌سازی زمینه‌های لازم برای مطالعات شرق‌شناسان، همگی زمینه‌ساز شکل‌گیری نهادهای و جریان‌های علمی در حوزه ایران‌شناسی شدند. این روند تا امروز نیز ادامه دارد و همچنان تخت‌جمشید، بیستون و سایر آثار باستانی ایران، در کانون مطالعات تاریخ‌نگاری و باستان‌شناسی جهان قرار دارند.

کتاب‌نامه

ابودلف، خزرچی. (۱۳۵۴). سفرنامه ابودلف در ایران. به کوشش ولادیمیر مینورسکی، ترجمه ابوالفضل طباطبائی، تهران: زوار.

اشمیت، اریش. (۱۴۰۰). تخت جمشید: بناها، نقش‌ها، نبشته‌ها. ترجمه عبدالله فریار، تهران.

اشمیت، رودریگر. (۱۳۸۶). راهنمای زبان‌های ایرانی. ترجمه آرمان بختیاری، تهران: ققنوس.

آنجلو، جووان ماریا باربارو. (۱۳۸۱). سفرنامه آنجلو (سفرنامه‌های ونیزیان در ایران: شش سفرنامه). ترجمه: منوچهر امیری، تهران: خوارزمی.

آنه، کلود. (۱۳۶۸). اوراق ایرانی: خاطرات سفر کلود آنه در آغاز مشروطیت. ترجمه نامشخص، تهران: انتشارات معین.

بروسیوس، ماریا. (۱۳۹۲). شاهنشاهی هخامنشی از کورش بزرگ تا اردشیر اول. ترجمه هایده مشایخ، تهران: نشر ماهی.

از مشاهدات تا مطالعات تاریخی؛ بازخوانی سفرنامه کارستون نیبور در زمینه کشف خط میخی و شناخت ایران باستان / آرسین و بهرامی کهیش نژاد

- بروسیوس، ماریا. (۱۳۹۵). ایران باستان. ترجمه عیسی عبدی، تهران: ماهی.
- پیرنیا، حسن. (۱۳۶۹). ایران باستان. تهران: دنیای کتاب.
- الداغی، آیتا. (۱۳۸۹). «سفرنامه نویسی»، نشریه گشت و گذار، مهر و آبان.
- دراپورس، کورنلیس. (۱۳۸۸). تاریخ هخامنشیان از نگاه مسافران، جلد هفتم. ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: انتشارات توس.
- دروویل، گاسپار. (۱۳۴۷). سفر در ایران. ترجمه جواد محبی، تهران: گوتنبرگ.
- دلاواله، پیترو. (۱۳۷۰). سفرنامه دلاواله. ترجمه شجاع‌الدین شفا، تهران: علمی و فرهنگی.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۳۲). لغت‌نامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران.
- رایت، دنیس. (۱۳۸۳). «سیاحان بریتانیایی در ایران دوره قاجار»، ترجمه محمد مروار، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۸۸-۸۹، بهمن و اسفند.
- سامی، علی. (۱۳۵۰). «خطوط میخی چطور خوانده شد»، نشریه تهران، (۱)۷.
- سامی، علی. (۱۳۹۳). تمدن هخامنشی. شیراز: چاپخانه موسوی.
- سایکس، پرسی. (۱۳۳۶). سفرنامه ده هزار مایل در ایران. ترجمه حسین سعادت‌نوری، تهران: کتابخانه ابن‌سینا.
- شاردن، ژان. (۱۳۴۵). سفرنامه شاردن. ترجمه محمد عباسی، تهران: امیرکبیر.
- شاردن، ژان. (۱۳۷۴). سفرنامه شاردن. ترجمه اقبال یغمایی، تهران: انتشارات توس.
- شفر، هرمان. (۱۳۸۹). در دیار شهریاران: گشت‌وگذاری در ایران با نگاهی به گذشته تاریخی آن. ترجمه نصرت‌الله آصف‌پور، تهران: حق شناس.
- شورمیچ، محمد. (۱۳۹۳). «خلیج فارس از منظر نه سفرنامه‌نویس اروپایی عصر صفویه»، فصلنامه مطالعات فرهنگی و سیاسی خلیج فارس، شماره ۱.
- فیگوتروآ، گارسیا دسیلوا. (۱۳۶۳). سفرنامه دن گارسیا دسیلوا فیگوتروآ، سفیر اسپانیا در دربار شاه‌عباس اول. ترجمه غلامرضا سمیعی، تهران: نشر نو.
- کراچی، روح‌انگیز. (۱۳۸۲). «پویشی در گشت‌نامه‌ها»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران.
- کراچی، روح‌انگیز. (۱۳۹۱). «پیشینه سفرنامه‌نویسی»، مجله انشا و نویسندگی، شماره ۱۸-۱۹.
- کرزن، جرج ن. (۱۳۶۲). ایران و قضیه ایران. ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، تهران.
- کمپفر، انگلبرت. (۱۳۶۰). سفرنامه کمپفر. ترجمه کیکاووس جهان‌داری، تهران: خوارزمی.
- گابریل، آلفونس. (۱۳۴۸). تحقیقات جغرافیایی راجع به ایران. ترجمه فتحعلی خواجه‌نوری، تکمیل و تصحیح هومان خواجه‌نوری، تهران: ابن‌سینا.
- گابریل، آلفونس. (۱۳۷۱). عبور از صحاری ایران. ترجمه فرامرز نجدسمیعی، مشهد: آستان قدس رضوی.
- گزنفون. کوروش‌نامه. (۱۳۹۴). ترجمه ابوالحسن تهامی، تهران: انتشارات نگاه.
- لوسونور، امیل. (۱۳۶۸). نفوذ انگلیسی‌ها در ایران. ترجمه محمدباقر احمدی ترشیزی، تهران: شرکت کتاب برای همه.
- لوکوک، پی‌یر. (۱۳۹۷). کتیبه‌های هخامنشی. ترجمه نازیلا خلخالی، تهران: چاپ وزیری.
- محمودی بختیاری، علیقلی. (۱۳۵۷). کمینگاه دشمن و دیباچه‌ای بر طرح آموزش زبان و فرهنگ ایران. تهران: شرکت افست.
- مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین. (۱۳۷۴). مروج الذهب و معادن الجواهر. ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: علمی و فرهنگی.
- مشکور، محمدجواد. (۱۳۸۸). تاریخ ایران‌زمین. چاپ هشتم، تهران: اشراقی.

تحقیقات تاریخ ایران دوره اسلامی، سال دوم، شماره چهارم، زمستان ۱۴۰۴

- ملک‌شهمیرزادی، صادق. (۱۳۷۸). ایران پیش از تاریخ. تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- نیبور، کارستن (۱۳۵۴). سفرنامه کارستن نیبور. ترجمه پرویز رجبی، تهران: توکا.
- نیل‌آشر، سیلبرمن. (۱۳۹۴) باستان‌شناسی کتاب مقدس: نگاهی نوبه تاریخ قوم یهود و منشأ کتاب‌های مقدس آن. ترجمه سعید کریم‌پور، تهران: سبزان.
- هرودوت. (۱۳۹۵). تاریخ هرودوت. ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، چاپ دوم، تهران: اساطیر.
- وردنبورخ، هلن سانی‌سیسی. (۱۳۸۸). یادمان‌های ایران از دید مسافران اروپایی. ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: انتشارات توس.
- ویکرز، مایکل. (۱۳۸۸). چشم‌اندازهای تخت‌جمشید. ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: انتشارات توس.
- Herbert, Baron. (1638), Some Years Travels Into Divers Parts Of Asia and AfriQue. The second books. London Printed by R. Bi.

